

UNIVERSITETET FOR MILJØ- OG BIOVITENSKAP

FORORD

Denne masteroppgaven i landskapsarkitektur tilsvarer 30 studiepoeng, og er avslutningen på en fin tid ved Universitetet for Miljø – og Biovitenskap på Ås. Det er med glede og refleksjon at jeg med dette sier farvel til en lærerik og tidvis hektisk hverdag som student ved UMB.

Da jeg for i overkant av fem år siden valgte landskapsarkitektur som studie, var dette basert på en forkjærlighet til landskapet, lysten til å jobbe med mennesker og mulighetene for å være kreativ. Faget landskapsarkitektur visste jeg egentlig fint lite om.

Etter mange ulike og spennende emner gjennom fem år ble emnet ”strategisk landskapsplanlegging” høsten 2012 utslagsgivende for valg av masteroppgave. Landskapets multifunksjonalitet og betydning for identitet og tilhørighet var et av fokusområdene i emnet, sammen med Landskapskonvensjonens vektlegging av menneskets rolle for hva landskap er. Med dette emnet falt siste brikke i et puslespill på plass.

Jeg vil takke emneansvarlig Morten Clemetsen og medansvarlig Knut Bjørn Stokke for et givende og betydningsfullt emne, og ikke minst for deres evne til å redusere avstanden mellom den som søker kunnskap, og den som formidler. Takk til Petter for utmerkede middager og støtte. Særlig takk til Morten Clemetsen, som også har vært min veileder, for konstruktive samtaler og pappa, for iherdig korrekturlesing underveis. Takk også til mamma og pappa for å ha videreført gleden av å stå på toppen av et fjell og slik være hundre prosent tilstede i mine omgivelser!

Pia Nic Gundersen, Ås, desember 2013

SAMMENDRAG

Større ressursutvinningsprosjekter, som kjennetegnes ved at det er prosjekter som vil påvirke omgivelsene i større grad, er stadig vekk et diskutert og debattert tema. Vannkraft, vindkraft, petroleumsvirksomhet og bergverksindustri er alle næringer tuftet på naturressurser som ved utnyttelse vil kunne omforme omgivelsene i større grad. Ofte møtes slike prosjekter med motvilje fra berørte lokalsamfunn, og i de siste årene har debatten om hvorvidt man skal tillate petroleumsvirksomhet utenfor kysten av Lofoten, Vesterålen og Senja (LoVeSe) eskalert. En endelig avgjørelse om dette er foreløpig satt på hold.

Menneskets forhold til omgivelsene, underforstått landskapet og stedet, er sentrale for grunnleggende behov som identitet og tilhørighet. Mennesket er sterkt knyttet til sine omgivelser.

Følgende problemstilling stilles i denne masteroppgaven: **Hvordan blir menneskets forhold til omgivelsene vektlagt ved utredning av større ressursutvinningsprosjekter?**

Problemstillingen besvares gjennom et litteraturstudie, empirisk kunnskap samt en gjennomgang av et utvalg av analyse- og utredningsmetoder. I litteraturstudie vises det blant annet til hvordan det innenfor miljøpsykologien dras klare sammenhenger mellom omgivelser og identitet og tilhørighet. Ulike måter å forstå stedsbegrepet på presenteres, og for oppgavens utgangspunkt vil sted forstått som "sense of place" være viktig å forholde seg til ved utredninger og analyser. Det belyses hva som menes med medvirkning, og hvordan menneskets relasjon til omgivelsene kommer til uttrykk gjennom handling.

Empirisk kunnskap er innhentet gjennom kvalitative intervjuer i Vesterålen, hvor temaet er menneskets forhold til omgivelsene og hvordan dette kommer til uttrykk. Menneskets forhold til omgivelsene sees her også i sammenheng med at Vesterålen som område vil bli berørt som følge av mulig petroleumsvirksomhet utenfor kysten av LoVeSe.

Gjennomgangen av aktuelle analyse- og utredningsmetoder ser spesifikt på hvordan disse forholder seg til viktige aspekter som identitet og tilhørighet, hvilken grad av medvirkning metodene legger opp til, og slik hvordan menneskets forhold til omgivelsene blir vektlagt.

Med utgangspunkt i problemstillingen konkluderes det med at hvordan menneskets forhold til omgivelsene blir vektlagt avhenger i stor grad av den som er ansvarlig for gjennomføringen av analysen. I beskrivelsen av fremgangsmåten til de ulike analysene legges det til rette for medvirkning, men en noe "vag" ordlyd kan medføre at en aktiv grad av medvirkning blir utelatt. Å velge rett analysemetode vil også være avgjørende for at menneskets forhold til omgivelsene blir vektlagt ved analyse- og utredninger knyttet til større ressursutvinningsprosjekter.

Stikkord: medvirkning, stedstilhørighet, den europeiske Landskapskonvensjonen, naturressurser, ressursutvinningsprosjekt, landskapsøkologi, "sense of place", "stadkjensle", konsekvensanalyse, landskapsanalyse, stedsanalyse

ABSTRACT

Major resource exploitation -projects, characterized in that they're projects that will affect the environment to a greater extent, is constantly a discussed and debated topic. Hydropower, windpower, petroleum- and mining industries, all industries based on natural resources by utilisation, could reshape the environment to a greater extent. Often such projects is met with resentment from affected communities. In recent years the debate on whether to allow petroleum activities offshore Lofoten, Vesterålen and Senja (LoVeSe) has escalated. A final decision on this is currently on hold.

Peoples relations to their surroundings, in this meaning landscape and place, are essential to basic needs such as identity and the feeling of belonging. People are strongly attached to their surroundings, and people and surroundings interact with each other.

The research question asked in the following thesis is: **How is peoples relations to their surroundings emphasized in analysis- and assessment methods related to major resource exploitation projects?**

The research question is answered through a literature study, knowledge through empirical studies, as well as a review of a selection of relevant analysis- and assessment methods used in Norwegian planning. In literature, the field of environmental psychology draw clear links between peoples surroundings and their identity and feeling of belonging. Different ways of understanding the concept of "place" is presented. Place understood as "sense of place" will be important to emphasize in analysis- and assessment methods, to clearly get the understanding of peoples relations to their surroundings. Further on the meaning with participation is examined, and how peoples relation to their surroundings is expressed through actions.

The empirical knowledge is obtained through qualitative interviews in Vesterålen, where the topic is peoples relations to their surroundings. The topic will also be seen in context with the fact that Vesterålen will be affected as a result of possible petroleum activities offshore LoVeSe, as mentioned above.

In the review of relevant analysis- and assessment methods I look specifically at how these relate to important aspects such as identity and belonging, and what degree of participation the methods adds up to, and by this how peoples relations to their surroundings are emphasized.

With the obtained knowledge, the conclusion is that in what degree peoples relations to their surroundings is emphasized, depends largely on the person responsible for the implementation of the analysis or assessment. In the description of the procedure of the different analyzes participation is facilitated, but a somewhat "vague" wording may lead to the fact that an active level of participation is omitted. Choosing the right type of method will also be essential if people's relations to their surroundings should be emphasized in analysis- and assessment methods related to major resource exploitation projects.

Keywords: participation, place- attachment, The European Landscape Convention, natural resources, resource exploitation projects, landscape ecology, "sense of place", "stadkjensle", impact assessment, landscape analysis, site analysis

INNHOLDSLISTE

1 INNLEDNING	7
BAKGRUNN OG PROBLEMSTILLING	7
HENSIKT	9
MÅLGRUPPE	9
METODEVALG	10
OPPBYGGING	11
2 BEGREPSBRUK	12
OMGIVELSER	13
RESSURUTVINNINGSPROSJEKTER	14
ANALYSE- OG UTREDNINGSMETODIKK	16
LANDSKAPSBEGREPET	18
3 LITTERATURSTUDIE	20
MENNESKETS RELASJON TIL STED	20
FORSTÅELEN AV STED	22
VIDEREUTVIKLING AV BEGREPET "SENSE OF PLACE"	24
STEDSIDENTITET GJENNOM SOSIAL PRAKSIS OG STEDSMYTER	25
PLACELESSNESS, STEDSTAP	26
VERDSETTING AV LANDSKAPET	27
VERDSETTING GJENNOM HANDLING	28
RAMMER FOR MEDVIRKNING	28
HVILKEN MEDVIRKNING?	29
GRUNNLEGGENDE BEHOV	32
OPPSUMMERING	33
4 EKSEMPELSTUDIE VESTERÅLEN	35
VESTERÅLEN	35
KVALITATIV FORSKNING	40
SEMISTRUKTURERTE INTERVJU	40
UTVALG	40

KONTAKT OG INTERVJUSITUASJON	41
ETTERARBEID OG ANVENDELSE	41
ANALYSE OG TOLKNING	41
MENNESKET I OMGIVELSENE	42
ENDRINGSEVNE OG – VILJE	45
KUNNSKAPSINNHEITING VESTERÅLEN	46
OPPSUMMERING	49
<u>5 ANALYSE- OG UTREDNINGSMETODIKK</u>	<u>50</u>
NIJOSs REFERANSESYSTEM FOR LANDSKAP	50
ANALYSE - OG UTREDNINGSMETODIKK	51
UTVALG	52
KONSEKVENSANALYSE	52
LANDSKAPSANALYSE	60
DIVE- ANALYSE	63
SOSIOKULTURELL STEDSANALYSE	65
LANDSKAPRESSURSANALYSE	67
AEAM, VIDEREUTVIKLET AV NINA	69
<u>6 KONKLUSJON</u>	<u>72</u>
<u>ETTERORD</u>	<u>76</u>
<u>KILDER</u>	<u>78</u>
<u>VEDLEGG</u>	<u>81</u>
1. INTERVJUGUIDE:	81
2. INFORMASJONSSKRIV TIL RESPONDENTER	83
3. ANALYSEKART UTREDNINGSOMRÅDE KI	84

Bilde/ figur/tabell - oversikt

Figur 1 gradering av medvirkning etter Arnstein (1969).....	30
Figur 2: Den øverste modellen illustrerer mindre grad av medvirkning, enn modellen under som illustrerer et likestilt samarbeid og innflytelse mellom planleggere eller eksperter (E), politikere (P) og innbyggere (I) (som jeg har referert til som brukere).(Amdam & Veggeland 1998, som gjengitt av Fiskaa 2005).....	31
Figur 3: Eksempel på Maslows behovspyramide. De tre laveste nivåene beskrives som primære behov, deretter vekstbehov. hentet fra: http://ndla.no/nb/node/85351 , Illustrasjon Bjørn Norheim, opphavsrett NKI. forlaget.....	33
Figur 4: DIVE- analysens oppbygning (Reinar & Westerlind 2009 s.8).....	64
Figur 5: Eksempel på årsak-virkning kart fra AEAM- metoden (Larsen et al. 2011 s. 43).....	71
Bilde 1: Vesterålen og regionens samarbeidskommuner. Kartgrunnlag hentet fra Norgebilder.no (2013), bearbeidet av forfatteren.....	36
Bilde 2: Viser aktive gårdsbruk i regionen, liggende nede ved strandflata mellom fjellfot og fjære (Puschmann 2005 s. 133).....	38
Tabell 1: Ikke- prissatte fagtemaer, og nærmere utdypet hva som legges i disse. (Statens Vegvesen 2006 s. 62).....	54
Tabell 2: Eksempel på verdisetting av et tema (Statens Vegvesen 2006 s. 202).....	55
Tabell 3: Eksempel på vurdering av omfang (Statens Vegvesen 2006 s.140).....	55
Tabell 4: Eksempler på hvordan verdi vektlegges for landskapsbilde/ bybilde (Statens Vegvesen 2006 s. 202).....	57
Tabell 5: Eksempel på kriterier for å bedømme verdi, hentet fra (Statens Vegvesen 2006 s.174).....	59

1 INNLEDNING

Bakgrunn og problemstilling

I de siste årene har debatten om hvorvidt man skal tillate petroleumsvirksomhet utenfor kysten av Lofoten, Vesterålen og Senja engasjert motstandere og forkjempere, både lokalt og nasjonalt. I forkant av årets stortingsvalg var stridens kjerne hvorvidt man skulle gjennomføre en konsekvensutredning av området eller ikke. De politiske partiene fremmet tydelig sitt standpunkt til dette, og temaet var høyt på dagsordenen. Resultatet ble at det ikke skulle gjennomføres konsekvensutredning i denne stortingsperioden. Selv om motstandere mot tiltaket trakk et lettelsens sukk er ikke endelig avgjørelsen tatt, bare satt på vent til neste runde. Som vesteråling følger jeg spent med på utviklingen, og jeg har gjort meg tanker rundt hvilke konsekvenser en eventuell petroleumsvirksomhet vil ha for meg og mine kjente omgivelser. Dette fikk meg til å tenke på hva omgivelsene betyr for meg, hvordan plassen jeg kommer fra har vært med å forme meg som menneske og hvilke kvaliteter i landskapet jeg verdsetter høyest. Vil en endring av omgivelsene, endret aktivitet av og i landskapet og stedet kunne rokke med identitet og tilhørighet? Steder er i kontinuerlig endring, men hvor stor er endringsevnen – og viljen blant folk som føler tilhørighet til et sted, et område eller omgivelsene? Tilhørighet til et sted eller et område vil være nært knyttet til stedet eller områdets identitet. Stedstilhørighet og stedsidentitet kan være vanskelig å skille fra hverandre. Begge aspektene faller inn under begrepet "sense of place", som i geografifaget refererer til hvordan mennesker tenker og føler om steder, altså hvordan stedet gir mening for den enkelte (Berg & Dale 2004). Vil en eventuell petroleumsvirksomhet i et område hvor befolkningene har skapt sitt verdigrunnlag og identitet gjennom århundrer med fiske og landbruk, endre den relasjonen folk har til omgivelsene?

Hvordan vi best skal forvalte de naturressursene vi besitter farges av internasjonale faktorer som økonomi, handelsmekanismer, holdningsmønstre og internasjonal politikk (Kaltenborn 1999). Det vil alltid være motsetningsforhold knyttet til verdiskaping i landskapet.

Motsetningsforholdet gjenspeiles blant annet i hvordan man ønsker å forvalte naturressursene lokalt, mot nasjonale og globale argumenter og behov for de samme ressursene. Petroleumsvirksomhet er bare et av flere eksempel på tiltak som vil kunne endre omgivelsene i stor grad. Andre eksempler finner vi gjerne innenfor energi- og

mineralutvinning, som vindmølleparker, kraftledninger, gruveindustri og lignende. Hvem husker ikke engasjementet blant folk både lokalt og nasjonalt da Statnett foreslo høyspentledninger gjennom Hardanger?

Norge har sammensatte interesser som kommer til uttrykk ved et ønske om å være et miljøpolitisk foregangsland, samtidig som vi er en betydelig eksportør av petroleum. Men hvordan sammenfaller globale forventninger og avhengighetsforhold til utvinning av norske naturressurser og satsing på miljøpolitikk, opp mot lokal verdiskaping og lokale innbyggers relasjon til omgivelsene? Ofte ender dette i konflikt, hvor lokalsamfunnet føler seg overkjørt av nasjonale og globale forhold.

Marit Vorkinn og Hanne Riese har gjennom et prosjekt i regi av Østlandsforskning sett på betydningen av stedstilhørighet og sosial identitet for lokalt engasjement i miljøspørsmål (Strumse & Aarø 1999). Gjennom et studie av lokalbefolkningen i Skjåk kommune i forbindelse med en potensiell kraftbygging i Otta, fant Vorkinn og Riese ut at jo sterkere tilknytning folk har til områder som blir direkte berørt av et tiltak eller prosjekt, jo mer negative er de til utbygging (Strumse & Aarø 1999). Kan det tenkes at konflikter som oppstår som følge av store ressursutvinningsprosjekter kan håndteres på et tidligere tidspunkt? Kan det tenkes at konfliktene først og fremst kommer som et resultat av at lokalsamfunn føler seg overkjørt og uten påvirkningskraft overfor drastiske endringer i sine omgivelser?

Selv om det gjennom lovverket er sikret at ethvert prosjekt i en slik størrelse skal konsekvensutredes med tanke på miljø og samfunn, er jeg med bakgrunn i tidligere tilfeller, som blant annet vist til innledningsvis, usikker på om omgivelsenes betydning for tilhørighet og identitet blir tilstrekkelig tatt hensyn til. Gjennom den europeiske Landskapskonvensjonen har Norge forpliktet seg til å sikre medvirkning fra folk flest når det kommer til forvaltning av landskapet. Som følge av dette har det i de siste årene vært fokus på å utvikle metoder som sikrer medvirkning, blant annet når registreringer og vurderinger av landskapet utredes som en del av planleggingsprosessen. Gjennom Landskapskonvensjonen gis menneskets relasjon til omgivelsene en større betydning i planlegging og forvaltning av landskapet enn det tidligere har hatt.

Med bakgrunn i den overnevnte problematikken ønsker jeg å undersøke hvordan relasjonen mellom mennesket og omgivelsene kommer til uttrykk, og i hvilken grad det tas hensyn til

dette i analyse- og utredningsverktøy som anvendes ved planlegging av større tiltak og prosjekter. Følgende problemstilling ligger til grunn for oppgaven:

Hvordan blir menneskets forhold til omgivelsene vektlagt ved utredning av store ressursutvinningsprosjekter?

Problemstillingens er gitt en generell ordlyd for å vise aktualiteten ved spørsmålet som reises. Ved større ressursutvinningsprosjekter vil metodikken som ligger til grunn for landskapsutredninger ofte være den samme, og relasjonen mellom mennesket, stedet og landskapet vil på ulike måter bli berørt.

Følgende delspørsmål stilles for å strukturere og svare på problemstillingen.

- *Hva er viktige aspekter ved forholdet mellom mennesket og omgivelsene?*
- *Hvordan kommer folks relasjon til omgivelsene til uttrykk?*
- *Hvordan er dette ivaretatt i dagens analyse- og utredningsmetodikk?*

Hensikt

Hensikten med oppgaven er å kunne gi et bidrag til metodeutvikling innenfor planlegging, samt å rette søkelyset mot hvilken kunnskap som bør innhentes før det tas stilling til om større prosjekter skal gjennomføres eller ikke. Selv om et prosjekt, som for eksempel petroleumsvirksomhet utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja vil ha både nasjonale og globale argumenter for eller imot, mener jeg at det er viktig å ta hensyn til enkeltmenneskets relasjon til sine omgivelser. I en tid da landskapet gis større oppmerksomhet enn noen gang tidligere, både i forhold til bevaring og forvaltning, mener jeg at denne oppgaven kan være et bidrag til å understreke betydningen av medvirkning fra brukerne av omgivelsene.

Målgruppe

Målgruppe for besvarelsen er alle som jobber med planlegging, og som gjennom planleggingsverktøy vil forholde seg til brukerne av omgivelsene.

Metodevalg

For å besvare problemstillingen ligger både teoretisk og empirisk kunnskap til grunn.

Gjennom et litteraturstudie sees det i første omgang på hva som utgjør essensen ved folks forhold til omgivelsene. Samtidig har jeg funnet det relevant å belyse hvordan Landskapskonvensjonen har innvirkning på forvaltning og planlegging av landskap. Det sees også på hva som menes med medvirkning, og hvordan rett medvirkning til rett tid er en forutsetning for at menneskets relasjon til omgivelsene skal gis betydning ved utredninger. Aktuell litteratur er innhentet fra relevante bøker, rapporter og artikler. Samtidig har det vært nyttig å oppsøke kilder oppgitt i referanselister til relevante masteroppgaver.

Det empiriske materialet er skaffet gjennom et eksempelstudie av Vesterålen. Ved kvalitative intervjuer søkes det kunnskap om relasjonen mellom mennesket og omgivelsene. Gjennom det kvalitative studiet ønsker jeg å tilegne meg stedsforankret kunnskap om hvordan folk forholder seg til omgivelsene, og hvordan dette kommer til uttrykk. Formålet med intervjuene er å forstå hva som er grunnleggende i relasjonen mellom mennesket og omgivelsene. Samtidig sees det på sammenhengen mellom relasjon til omgivelsene og holdningene til en eventuell oljeutvinning. Valget på Vesterålen som utgangspunkt for den kvalitative undersøkelsen er todelt. Dels av egeninteresse, da jeg selv kommer fra regionen, og dels på bakgrunn av de mulige fremtidige endringene både landskapet og steder i området står overfor som følge av mulig petroleumsvirksomhet. Intervjuformen er en kvalitativ metode som benyttes når man ønsker dypere innsikt i sosiale fenomener. Man kan ikke generalisere ut i fra funnene som gjøres gjennom kvalitative studier, noe som heller ikke er min hensikt. Jeg vil komme nærmere inn på intervjuformen som metode under kapittel 4.

Som et eksempel sees det også på i hvilken grad folks forhold til omgivelsene har vært et tema i de *kunnskapsinnhentingene* som er gjort i forkant av en mulig konsekvensutredning i Vesterålen.

Ved å se på beskrivelsen av og fremgangsmåten i aktuell utrednings- og analysemetodikk kan man få en forståelse av hvordan folks forhold til omgivelsene gis betydning ved utredning av større ressursutvinningsprosjekter. Det sees også på i hvilken grad det er lagt til rette for medvirkning. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i analyser som jeg har stiftet kjennskap til gjennom masterstudiet i landskapsarkitektur. Jeg tar forbehold om at det kan være andre analysemetoder som også hadde vært relevante å se på.

Litteraturstudie, empirisk materiale innhentet gjennom eksempelstudie og gjennomgang av kunnskapsgrunnlag og utvalgte analyse- og utredningsmetoder gir grunnlag for å drøfte og besvare problemstillingen.

Oppbygging

Bakgrunn for problemstillingen og metodevalg presenteres i kapittel 1. Kapittel 2 gir en utvidet forklaring over ulike begreper som anvendes i besvarelsen. Kapittel 3 er et litteraturstudie, mens kapittel 4 inneholder en presentasjon av Vesterålen, funn fra kvalitative intervjuer og en gjennomgang av de kunnskapsinnhentingene som er gjort som et forstadie til konsekvensutredninger. I kapittel 5 gjøres det en tekstanalyse av beskrivelsen av fremgangsmåten for et utvalgt utrednings- og analysemetoder. I kapittel 6 gis det en oppsummerende konklusjon som besvarer problemstillingen.

2 BEGREPSBRUK

I tillegg til litteraturstudie ser jeg det nødvendig å redegjøre for hva jeg mener med enkelte begreper. Dette for en bedre forståelse av ulike begreper som anvendes i besvarelsen. Først presenteres her et knippe begreper som jeg benytter i teksten. Videre følger en utvidet forklaring av særlig sentrale og innfløkte begreper.

Identitet – selvoppfatning, opplevelse av hva og hvem en er, følelse av å være noe i seg selv. Trond Thuen (2003) skiller mellom tilskrevet og oppnådd identitet. Med tilskrevet identitet mener han en sosial tilhørighet, som er basert på kollektive kjennetegn som kjønn, alder, slektskap og stedstilhørighet. Med oppnådd identitet menes det man har oppnådd gjennom sosial posisjon, for eksempel gjennom individuell karriere, en identitet man selv skaper (Thuen 2003).

Medvirkning – Med medvirkning menes det i hvilken grad det tilrettelegges for deltakelse fra folk flest ved planlegging. Ulike former for medvirkning vil bli ytterligere redegjort for i kapittel 3.

Folk flest – Med folk flest refereres det i denne oppgaven til den generelle allmennheten som kan ha interesse av å delta i planlegging og forvaltning av sine omgivelser. "Lokale innbyggere" og "brukere" har samme betydning.

Metode – En systematisk fremstilling av hvordan man skal gjennomføre noe planlagt.

Empiri – Kunnskap som er innhentet gjennom erfaring. For denne oppgaven utgjør intervjuene og studiet av Vesterålen den empiriske kunnskapen.

Sense of place – Kan forstås som den indre subjektive opplevelsesmessige forståelsen av sted. "Sense of place" vil bli ytterligere redegjort for i kap. 3.

Stadkjensle – Fri oversettelse av det engelske begrepet "sense of place", av Morten Clemetsen og Erling Krogh (Clemetsen & Krogh 2010 s. 59). Stadkjensle defineres som *"summen av opplevelse av landskap, natur, kulturarv, folk, lyder, smaker, minne og mye mer som former forholdet vårt til et sted."* (Clemetsen 2009 s.9) Der jeg i oppgaven omtaler litteratur angående "sense of place", forholder jeg meg til "sense of place" som uttrykk, uten å oversette dette til "stadkjensle". Jeg har valgt å forholde meg til det engelske begrepet slik det er omtalt i litteratur, men refererer til "stadkjensle" under kapitlet om "stadkjensleanalyse". Selv om "stadkjensle" kan oversettes til bokmål (eksempel stedsfølelse), anvendes begrepet "stadkjensle" på grunn av den direkte linken til "sense of place", og med bakgrunn i analysen

hvor "stadkjensle" er den anvendte begrepsbruken. Det vises også til at uttrykket "stadkjensle" etableres som selvstendig begrep i faglitteratur, som for eksempel rapporten "Duett eller duell" er et eksempel på. (Kobro U. et al. 2013 s. 53).

Omgivelser

Hva menes med omgivelser? Omgivelser er det som omgir oss, det sanselige som vi opplever gjennom vår væren i verden. Omgivelse trenger kanskje ikke defineres eller forklares ytterligere, ordet er i seg selv forklarende. Eller er det så enkelt? Det er det som omgir oss. Men hva omgir oss? Det fysiske *landskapet*. Det urørte landskapet, som med sine hovedformer og strukturer skiller seg fra omkringliggende landskap. Som med sin karakter og egenskaper lokaliseres av mennesket til et gitt geografisk punkt på kartet. Landskapet, som også gjennom menneskelig påvirkning forteller om menneskets tilstedeværelse på jorden. Landskapet danner grunnlaget for utviklingen av *steder*, og steder former igjen landskapet etter hvert som det utvikles. Omgivelsene våre er preget av steder. Vi beveger oss fra sted til sted, og vi bruker steder i landskapet som referanse når vi orienterer oss i omverdenen. Gjennom interaksjon mellom mennesket og landskapet har vi gjennom all tid dannet steder. Arkitekten Norberg- Schulz sier om stedet og landskapet at "*...vi kan si at en bosetning blir et sted når den samler og tolker det omgivende landskap. Dette er grunnlaget for menneskelig identifikasjon*" (egen understreking) (Norberg- Schulz 1978 s. 49). I landskapet ligger kunnskap om utvikling, både naturhistorisk og kulturhistorisk. Krogh (1995a) viser til en fenomenologisk tilnærming til menneskers forhold til steder og omgivelser ved at de er grunnleggende for landskapsopplevelsene deres. Videre mener han at å skille analytisk mellom sted og landskap vanskelig fanger opp at "*menneskets handlinger og bevegelser fører til at landskap og sted flyter over i hverandre.*" (Krogh 1995a s.5)

Mennesket har kanskje et behov for å kategorisere omgivelsene, da enten som urørt (naturlandskap) eller kulturpåvirket (kulturlandskap). Skillet mellom det urørte landskapet og landskap som er påvirket av mennesket er ikke nødvendigvis tvetydig og lett å skille mellom. Omgivelsene forankrer oss, de utgjør vårt utgangspunkt for tilstedeværelse. Til felles har omgivelsene, enten det er et ørkenlandskap eller en by, at de forteller en historie, og til sammen utgjør de deler av våre omgivelser.

Ressursutvinningsprosjekter

Norsk økonomisk utvikling har vært og er basert på utnytting av naturressurser som fisk, olje og gass, mineraler, skog og vannkraft. Før det norske oljeeventyret startet på 1970- tallet la vannkraft grunnlaget for en industrialisert nasjon. Videre har den dyrkbare jorda og de rike fiskeressursene langs kysten lagt grunnlaget for bosetningsmønsteret spredt langs kysten og innland. Norge er altså et land rikt på naturressurser, og utnyttelse av dette har gitt oss et bredt verdiskapingsgrunnlag. Til eksempel er petroleumsvirksomheten Norges største næring målt i verdiskaping, statlige inntekter og eksportverdi, samtidig som vi er en av verdens viktigste eksportører av fisk (St. meld. nr 37 (2012-2013)).

I mangel på et bedre begrep har jeg valgt å bruke det noe tungvinte "ressursutvinningsprosjekter" som et samlebegrep på aktuelle prosjekter som ved utnyttelse *vil påvirke omgivelsene i større grad*. Dette kan være påvirkning i form av større landskapsinngrep, samfunnsmessige påvirkninger og endring av et områdes forutsetninger for verdiskaping. Felles for denne type prosjekter er at de bruker landskap som verdigrunnlag.

Sett i sammenheng med problemstillingen vil aktuelle prosjekter finnes innenfor energi- og mineralutvinning. Vannkraft, vindkraft, petroleumsvirksomhet og bergverksindustri er alle næringer tuftet på naturressurser som ved utnyttelse vil omforme omgivelsene. Dette være gjennom uttak, transport, omforming og bruk av ressursene. Inngrep i urørt natur, forurensning, ulykker eller det avfall som forbruk av materielle ressurser medfører med tilhørende forurensningsproblematikk sees uten unntak på som *eksterne negative virkninger* som følge av utvinning av naturressurser (NOU 2005: 5) Et uttalt mål er at en "*bevisst og langsiktig forvaltning av naturressursene er en forutsetning for en bærekraftig utvikling*" (NOU 1995:5). Med bærekraftig menes at også fremtidige generasjoner skal gis tilsvarende muligheter til å kunne høste avkastningen av disse ressursene (NOU 2009:16). Hvordan vi velger å utnytte de ressursene som naturen gir oss, dette være seg fornybare eller ikke-fornybare ressurser har vært, og er stadig, gjenstand for diskusjon og debatt. Interessant i denne sammenhengen er arealkonflikter knyttet til sammenfallende interesser i et område, utnyttelse på bekostning av irreversible verdier i landskapet og generelle konsekvenser knyttet til samfunn og landskap.

Det finnes flere aktuelle eksempler på typiske ressursutvinningsprosjekter som ved gjennomføring ikke bare vil endre landskapet i betydelig grad, men også ha flere eksterne

negative virkninger. Om energiproduksjon uttaler et utvalg som skal utrede og vurdere sentrale faktorer som påvirker energi- og kraftbalansen i Norge dette:

"Energiproduksjon i ulike former krever bruk av naturressurser. For naturressursenes verdi har dette to implikasjoner: Dels kan naturressursene ha en alternativ anvendelse som blir avskåret (som fiske, reiseliv), og dels kan bruken av naturressursene til energiformål påføre naturen skader og ulemper av varig karakter (tørrelegging av vassdrag, neddemming, landskapsinngrep og fare for utrydding av truede arter)." (NOU 2012:9 2012)

Et tilfelle hvor det har oppstått implikasjoner er ved de såkalte monster-mastene i Hardanger, som skapte bredt folkelig engasjement både lokalt og nasjonalt. Prosjektet gikk ut på at Statnett ønsket å oppføre høyspentlinje mellom Sima og Samnanger. Hovedargumentene mot gjennomføring av prosjektet var mange; den visuelle virkningen i landskapsbildet og konsekvensene dette ville ha for den sterkt landskapsbaserte turismenæringen i området, arealkonflikt i forhold til rødlistede arter, beite- og kalvingsområde for villrein, kulturminner og turområder med mer (*Dette er saka* 2012). Utbygging av vindmølleparker er et annet eksempel på et typisk ressursutvinningsprosjekt. I en kronikk i Aftenposten stiller professor emeritus i naturvern, Sigmund Hågvar det retoriske spørsmålet; *hvem eier landskapet?* (Hågvar 2012). Spørsmålet stilles i forbindelse med omfattende planer om vindparker og småkraftverk flere steder i Norge. På tilsvar uttaler Norges- vassdrags- og energidirektorat (NVE) at Norge ikke kan lukke øynene for klimaendringene, og forsvarer slik utbyggingen som Hågvar mener er en *"historisk ødeleggelse av norske naturverdier."* Hågvar viser i samme kronikk til hvordan lokal motstand på Totenåsen klarte å sikre et bygdelandskap fra NVE's utbyggingsplaner, et landskap som for lokale brukere var viktig for rekreasjon, identitet og tilhørighet. Hågvar viser i sin kronikk til hvordan psykologer kan bekrefte at tap av et kjært landskap eller opplevelse av stedstap kan frembringe sorg. Kronikken belyser utfordringer som store ressursutvinningsprosjekter kan gi, og hvordan lokale verdier havner i konflikt med nasjonale og globale prioriteringer. Globalisering av miljøproblemer og internasjonale forpliktelser aktualiserer sammenhenger og konflikter mellom nasjonale, langsiktige hensyn og lokale interesser.

Den pågående diskusjonen om hvorvidt man skal åpne for petroleumsvirksomhet utenfor kysten av Lofoten, Vesterålen og Senja er også en prinsipielt viktig debatt i forhold til hvordan Norge velger å prioritere mellom utvinning av fornybare ressurser og ikke- fornybare ressurser, noe som denne oppgaven ikke vil gå nærmere inn på. Det har siden oljeeventyret startet vært en pågående interessekonflikt mellom fiskerinæringen og oljenæringen, som

også er tilfelle i diskusjonen rundt petroleumsvirksomhet utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja.

Som jeg kommer inn på i et senere kapittel er det ulike metode- og analyseverktøy som benyttes i utredninger, og vurderingene av hvilke konsekvenser et prosjekt vil ha for omgivelsene gjøres først og fremst av fagfolk. Det er i dag et økende fokus på å sikre medvirkning fra lokale aktører både ved registrering og verdivurdering av landskap. Slik jeg ser det er det allikevel nødvendig å etablere en bedre forståelse av hvilke konsekvenser, utover de rent visuelle, større ressursutvinningsprosjekter kan ha for mennesket forhold til sine omgivelser.

Analyse- og utredningsmetodikk

Med analyse- og utredningsmetodikk mener jeg ulike verktøy og metoder som anvendes når man gjør en vurdering og verdsetting av landskapet. Verdsetting er et viktig element i forvaltningen av landskapet, enten det dreier seg om landskapsanalyser, konsekvensutredninger eller gjennomføring av verneprosesser (Thorén 2008). Gjennom Landskapskonvensjonens art. 6, punkt C har Norge blant annet forpliktet seg til å kartlegge og vurdere landskapskvaliteter og endringsprosesser (Council of Europe 2000). Dette skal gjøres i samarbeid med befolkningen, noe som stiller krav til hvordan analyse- og utredningsmetodikk integrerer befolkningen i kartleggingen og vurderingen av landskapskvaliteter.

Vurdering og verdsetting av landskapskvaliteter er også aktuell gjennom forvaltningens krav til en *utvidet vurdering og beskrivelse av en plans virkninger for miljø og samfunn*, jf. Plan- og bygningslovens (PBL) krav om konsekvensutredning (PBL 2008). Hvilke type planer som skal konsekvensutredes er nærmere angitt i PBLs forskrift om konsekvensutredning. Ved ressursutvinningsprosjekter som definert tidligere i oppgaven, vil det stilles krav til dette da disse kan ha påvirkninger på miljø og samfunn. En konsekvensutredning er en *kartlegging av et tiltaks konsekvenser for miljø, naturressurser, kulturminner eller samfunn* (PBL 2008 § 4-2). En konsekvensutredning skal sikre at eventuelle virkninger blir tatt hensyn til når et tiltak planlegges og når tiltaket besluttes gjennomført. En annen viktig side ved

konsekvensutredninger er at de skal bidra til at offentligheten får informasjon og mulighet for *medvirkning* i beslutningsprosesser.

Fokus i denne oppgaven er hvordan menneskets forhold til omgivelsene integreres i analyse- og utredningsmetodikk ved store ressursutvinningsprosjekter. En konsekvensutredning vil omfatte ulike utredningstemaer med bakgrunn i behov og vurderinger innenfor miljø og samfunn. Hovedfokuset mitt ligger i omgivelsene, og hvordan det subjektive, det opplevde landskapet og relasjonsbetydningen vektlegges i analyser og utredninger. Landskapsanalyser og stedsanalyser er eksempelvis metoder som benyttes når en konsekvensutredning behandler omgivelsene. Derfor vil jeg se på hvordan viktige aspekter ved relasjonen mennesket/ omgivelsene integreres i ulike analyser hvor landskapet kartlegges, enten det er en del av en konsekvensutredning eller som en selvstendig analyse utenom konsekvensutredning.

Det som er interessant å se på er om det er utarbeidet tilstrekkelige verktøy som tar hensyn til enkeltmenneskets verdsetting av landskapet, og relasjonen mellom mennesket og omgivelsene. Er det mulig å beskrive hvilke konsekvenser et prosjekt vil ha for menneskets tilhørighet til et sted eller et landskap? Og hvordan kan dette påvirke menneskets identitet? Dette er verdibaserte og kvalitative spørsmål som ikke nødvendigvis er vektlagt i for eksempel konsekvensutredninger. Seniorforsker Thomas Johansen ved Nordlandsforskning etterlyser i en artikkel konsekvensutredninger som har kvalitative data som går på virkningen for mennesker, natur og samfunn (Lysvold & Budalen 2013). Hans grunnlag for å reise spørsmålet er en doktorgrad om konsekvensutredninger av olje –og gassvirksomhet i Norge. Han mener at en eventuell konsekvensutredning for oljeutvinning utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja bør inneholde kvalitative undersøkelser om de opplevelsesmessige og emosjonelle sidene ved dette. Han uttaler om dette:

“... Uten denne konteksten gir ikke en konsekvensutredning noen mening. Hva med tristhet, meningstap, og skyldfølelse knyttet til rovdrift på natur, mulig naturkatastrofe i Lofoten?”

(Lysvold & Budalen 2013)

Johansens uttalelser understreker viktigheten av å integrere enkeltmennesket i analyse- og utredningsmetodikk. Ikke bare som en del av verdivurderingen av landskap, men også for å få en bedre forståelse av hva stedet og landskapet betyr for menneskets tilhørighet og identitet.

Landskapsbegrepet

Landskap er et relativt vidt begrep, og jeg vil her utdype hva jeg legger i begrepet landskap. De fleste vil nok referere til landskapet som det vi har rundt oss, det vi kan se, og gjerne trekke inn naturen som en viktig del av landskapet. Naturen er en viktig del av landskapet, men ikke ensbetydende med landskap. Bruun (1996) utdyper dette ved å si at natur er selve *grunnvollen* i landskapet, men at landskapet er formet gjennom tiden av kulturinngrep og teknologi, med andre ord menneskelige påvirkninger.

Selve ordet "landskap" kommer fra det å skue utover et stykke land (Haukeland 2010). Landskapet blir brukt som et samlebegrep for de sanselige omgivelsene vi har rundt oss. Man trekker frem ulike funksjoner i landskapet og gir slik ulike landskap en beskrivende form, som for eksempel kulturlandskap, naturlandskap eller fjellandskap. Vi deler landskapet inn etter typer, som dallandskap eller bylandskap, og snakker videre om at landskap kan ha felles trekk eller karakter.

Landskapskonvensjonen, som Norge skrev under på i 2004, har tillagt et menneskelig aspekt ved definisjonen av landskap. Konvensjonen definerer landskap som: "*... et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer*" (egen understreking) (Regjeringen 2000). Sentralt i definisjonen er altså mennesket forestillinger og oppfatninger av et område. Med å trekke mennesket inn i definisjonen, understreker Landskapskonvensjonen samspillet mellom mennesket og dets omgivelser som grunnleggende for hva som utgjør et landskap. En tidligere definisjon av landskap er for eksempel: "*de samlede fysiske omgivelser som omgir oss utendørs under åpen himmel,*" som ikke sier noe om menneskets betydning for hva landskap er (Bruun 1996).

Landskapskonvensjonens definisjon er i tråd med Erling Kroghs utvidede forståelse av hva landskap er. I sin avhandling "Landskapets fenomenologi" ser Krogh på hva som kjennetegner mennesket bruk av landskapet og landskapet som fenomen. Krogh sier om landskapet:

"Landskapet som helhet er den selvfølgelige, uuttalte og underforståtte ramme om menneskets væren og aktiviteter... i et fastfrossent glimt kan også landskapet objektiviseres som et bilde, men i vår ferd gjennom livet og verden, blir landskapet en del av hva vi gjør, hva vi tenker og føler – kort sagt hva vi er." (Krogh 1995b s.2)

Krogh (1995a) viser til at landskapet er så mye mer enn det visuelle, det vi ser omkring oss. Han snakker om landskapet som ramme for menneskets væren og aktiviteter, men dette er det selvfølgelig, det underforståtte landskapet, det som bare er der. Landskapet ligger "der ute" og kan beskues av oss, men Krogh viser også til at landskapet gis en dypere mening ut i fra vår væren i verden, vårt samspill med våre omgivelser. Haukeland (2010) viser til det samme som det *indre* og *ytre* landskapet. Det ytre er det vi ser når vi skuer utover et stykke land, mens det indre landskapet er det vi kan "se" med alle våre sanser, når vi aktivt deltar i landskapet. Vår landskapsoppfattelse vil være formet av vårt indre og ytre landskap, hvor vårt indre landskap vil være formet av vår deltagelse i landskapet, men også av vår sosiale og kulturelle forankring (Haukeland 2010).

Jeg forholder meg til Landskapskonvensjonens definisjon av landskap. Landskapet er mye mer enn det visuelle, det vi opplever med synssansen. Landskapet skapes i vårt indre, og beror på vår oppfatning av landskapet med alle våre sanser, opplevd gjennom tid.

3 LITTERATURSTUDIE

Her sees det nærmere på hva som menes med sted og hva som er viktige aspekter ved forholdet mellom mennesket og stedet. Videre sees det blant annet på hva som menes med medvirkning, og ulike former for dette.

Menneskets relasjon til sted

Mennesket er sterkt knyttet til steder. Vi identifiserer oss med steder i landskapet, og vi er med på å gi steder identitet. Stedslitteratur og fagfelt som miljøpsykologi forsøker å forklare denne interaksjonen og sammenhengen mellom menneske, sted og identitet. Hauge (2007) snakker om en helhetlig interaksjon mellom mennesket og stedet; et interaktivt samspill hvor mennesket og stedet påvirker og påvirkes av hverandre. For en bedre forståelse av forholdet mellom mennesket og omgivelsene ønsker jeg å se nærmere på hva litteraturen sier om sted, identitet og tilhørighet.

Hauge (2007) viser til hvordan fagfeltet miljøpsykologi ser det fysiske miljøet som en viktig faktor for hvordan et menneske skaper sin *identitet*. Det er mange genetiske, sosiale og kulturelle faktorer som former hvordan et menneske ser på seg selv; miljøpsykologien tar blant annet for seg stedets betydning for opplevelsen av identitet (Hauge 2007). Et eksempel på hvordan det fysiske miljøet er identitetsskapende er hvordan mennesker, ved en sterk nok tilhørighet til et sted, presenterer seg geografisk ut i fra hvilket land, region eller tettsted (alt etter tilhørighet) de kommer fra. Rose (1995) mener at forbindelsen mellom mennesket og stedet ligger i nettopp *identitet*. Enten identifiserer man seg med et sted, mot et sted, eller man velger å la være å identifisere seg med stedet. Når man identifiserer seg med et sted eksisterer det en form for *tilhørighet til*. Denne tilhørigheten kan oppleves på ulike nivåer, så som lokalt, regionalt, nasjonalt eller til og med internasjonalt (Rose 1995). Man kan føle en *tilhørighet* til hjemplassen sin, samtidig som man identifiserer seg med en region eller nasjon. På samme tid kan man føle tilhørighet til eller identifisere seg med å være fra den vestlige verden.

Innefor miljøpsykologien er det først og fremst tre ulike identitetsteorier som forsøker å forklare hvordan sted påvirker identitet (Hauge 2007). Disse er *sosial identitetsteori*, *teorien*

om *stedsidentitet* og *teorien om identitetsprosess*. Felles for teoriene er at de vektlegger den sosiale påvirkningen av identitet. Mannen bak *sosial identitetsteori* er Henri Tajfel (McLeod 2008), som mente at tilhørighet i grupper var en viktig kilde til stolthet og selvtillit. Innad i grupper skapes en følelse av sosial identitet, en tilhørighet til den sosiale verden. Teorien bygger på en forståelse av identitet som "oss mot dem", en gruppementalitet som styrker hver enkelts identitet. Hauge (2007) trekker frem Tajfels teori som kanskje den mest innflytelsesrike teorien av de tre. Ifølge Hauge forklarer Tajfel "sosial identitet" som individets kunnskap om sin tilhørighet til visse sosiale grupper, samt de emosjoner og verdier dette har for vedkommende. Ser man et sted, et område, som en form for gruppe eller sosial enhet, kan Taffels teori forklare hvordan sted påvirker identitet (Twigger-Ross et al. 2003 jf. Hauge 2007).

Teorien om stedsidentitet ser et individs innlemmelse av sted i selvkonseptet. Hauge (2007) forklarer Harold Proshanskys' teori om stedsidentitet som at når tilhørigheten til et sted blir sterk, dannes det *selvkonsepter* basert på steder og omgivelser. Teorien ser på sted som en del av selvidentiteten, en subidentitet på lik linje med kjønn og sosial klasse (Hauge 2007). Teorien vektlegger at miljøet, de fysiske omgivelsene, spiller inn som rammeverk for utvikling av personlig identitet. *Identitetsprosess- teorien* går ut på at identitet formes gjennom en kontinuerlig prosess mellom individet og de sosiale og fysiske omgivelsene (Berge et al. 2000). Twigger-Ross and Uzzel (1996) viser til fire prinsipper som styrer prosessen, gjengitt av Berge et al. (2000): *Kontinuitet*; at man oppholder seg på et gitt sted over en viss tid, *distinksjon*; at stedet har en viss egenart, *selvbilde*; basert på å være assosiert med stedet og *selvtillit*; at man har tro på at man kan utføre de ønskede aktivitetene i de gitte omgivelsene.

Presentasjonen av de ulike identitetsteoriene er gitt for å få et innblikk i hvor viktig sammenhengen mellom omgivelsene og et individs identitet er. Videre sees det på hva som menes med sted, og hvordan stedsbegrepet har vært gjenstand for diskusjon.

Hva menes med sted? Stedsbegrepet fikk en ny teoretisk tilnærming som følge av en humanistisk bølge innenfor geografien på 1970 og 80 – tallet. Humanistiske geografer som Yi-Fu Tan og Edward Relph, blant flere, uttrykte misnøye med datidens definisjon på sted, og mente at sted måtte betraktes ut i fra menneskets erfaring og opplevelse av sted (Seamon & Sowers 2008). Datidens definisjon av sted ga ikke noe videre mening enn begreper som region, område eller rom, og det menneskelige aspektet ved sted manglet. Hauge (2007) viser til Relphs publikasjoner om "sense of place" og "placelessness" og

Tujans begrep "topophilia", som viktige bidrag til å gi stedsbegrepet en menneskelig tilnærming. Jeg vil komme nærmere inn på de ulike begrepene etter hvert.

Forståelsen av sted

Berg og Dale (2004) viser til Agnew og Duncans inndeling av stedsbegrepet i tre hovedforståelser; "location", "sense of place" og "locate". Berg og Dale viser til at de tre begrepene til sammen omfatter den helheten som utgjør selve stedet, men hvordan man selv velger å definere stedet på avhenger av hvilken sammenheng stedsbegrepet skal brukes i.

Når sted forstås som "location", strippest stedets betydning ned til de objektive, kvantifiserbare og synlige egenskapene ved stedet. Når man tenker på et sted som et geografisk punkt, stedfestet i det fysiske rommet, tenker man på sted forstått som "location". Stedet beskrives objektivt fra et utenforstående synspunkt. Man kan beskrive stedet uten selv å ha vært der, basert på annenhånds informasjon som kart, statistikk eller bilder. Når man kartlegger et sted eller landskap basert på topografi, naturgrunnlag og geologi beskriver man stedet i tråd med "location"-forståelsen av et sted.

Berg og Dale viser til arkitekten Norberg-Schulzs forståelse av stedet som noe objektivt, noe i seg selv. Hans bidrag til teoretiseringen av stedsbegrepet var relanseringen av begrepet "genius loci". "Genius loci" er et latinsk begrep som betyr stedets "ånd" eller "vesen" og har sitt opphav i urgamle forestillinger om stedet som en levende virkende realitet (Norberg-Schulz 1967). I bøkene *"Genius Loci, towards a phenomenology of architecture"* (1967) og *"Mellom himmel og jord"* (1992) relanserer Norberg-Schulz teorien om stedets "ånd" eller "vesen"; stedet har en egenart som er bestemt av de "ting" den består av. Han peker på det kvalitative i tingen, noe objektivt som ligger i selve tingen, uavhengig av menneskets subjektive tolkning av dette. For at mennesket skal oppnå fotfeste i tilværelsen, må det åpne seg for omverdenens egenart, for den "genius loci" som de skal leve med. Norberg-Schulz mente at en forutsetning for vellykket arkitektur er å videreføre eller konkretisere et steds "genius loci", og en arkitektur som ikke tar hensyn til stedets ånd vil medføre stedstap. I boken *"Mellom himmel og jord"* snakker Norberg-Schulz om stedets bestandighet, at stedet er noe "objektivt gitt, som kan åpne seg for oss alle bare sinnet er åpent" (Norberg-Schulz 1992 s. 12). Et steds egenart, eller identitet er allerede eksisterende i stedet; dets "genius loci".

Å forstå et sted ut ifra "sense of place" kom som en motvekt mot å forstå stedet som "location". Humanistiske geografer på 1970- tallet var opptatt av den *indre subjektive opplevelsesmessige dimensjonen* ved et sted, som stod i sterk kontrast til datidens forståelse av sted (Berg & Dale 2004). Fremfor å se stedet som en fysisk lokalisjon, mente humanistene at man måtte løsrive seg fra dette og forstå stedet ut ifra hvordan stedene subjektivt sett ble oppfattet og tolket. Berg og Dale viser til at det både er et fenomenologisk og eksistensielt aspekt ved "sense of place" som stedsbegrep, ved at det henspiller både på *stedsopplevelse* og *stedsfølelse*. I det fenomenologiske ligger det at man forstår stedet som et opplevd fenomen, som at et *"geografisk rom blir sted først når individer forbinder noe med det, har et forhold til det, tillegger det mening"* (Berg & Dale 2004 s. 42). Stedets betydning ligger i opplevelsen av det. Den eksistensielle betydningen forklares ut i fra at det å føle *tilknytning* til et sted anses som et fundamentalt menneskelig behov.

Yu-Fi Tuans bidrag til å forstå stedet var at stedet er et følelsesmessig avgrenset område, for eksempel hjemstedet, som et individ eller en gruppe har knyttet sterke følelsesmessige bånd til (Hauge 2007). Hans begrep "topophilia" beskriver menneskets kjærlighet til et sted, de følelsesmessige båndene mellom mennesket og stedet (Woodyer & Geoghean 2012). Dette følelsesmessige båndet vil ifølge Tuan variere i styrke og intensitet fra individ til individ, og peker også på at det vil være kulturelle forskjeller i hvordan dette uttrykkes. Videre kan "topophilia" oppleves i ulike skalaer; man kan ha et følelsesmessig bånd til hjemplassen sin samtidig som man har følelsesmessige bånd til landet sitt. Tuan viser videre til begrepet "topophobia" som motsatsen til "topophilia"; når man frastøter seg et sted (Woodyer & Geoghean 2012) . "Topophobia" oppleves til eksempel gjennom frykt ved å oppholde seg på et sted hvor man føler seg truet, eller følelsen av at man "trenger seg på"; man hører ikke til, eller føler seg malplassert.

Begrepet "locale" er ifølge Berg og Dale (2004) hentet fra sosiologen Anthony Giddens. Giddens teori om sted er knyttet opp mot hverdagslivets handlingsmønster. Forståelsen av et sted som "locale" spiller på stedet som en møteplass eller node – en arena hvor ulike individers veier krysses både i tid og rom. Dette kan være et torg, en arbeidsplass, et universitet eller lignende. Poenget med "locale" er at steder er i kontinuerlig endring, og denne endringen er et dynamisk resultat av samhandlingen mellom stedet og menneskene som bruker stedet. Steder endres som følge av menneskelig aktivitet, samtidig som stedet også påvirker denne aktiviteten. En arbeidsplass eller skole ser annerledes ut i dag enn for 50 år siden. Man kan si at å forstå stedet som "locale" betyr at man ser stedet som en

integret *del av den sosiale interaksjonen* (Berg og Dale 2004). Denne måten å forstå stedet på viser Berg og Dale til som et forsøk på å bygge bro mellom den objektivistiske måten (location) å forstå stedet på, og den subjektivistiske (sense of place) måten. Berg og Dale (2004) viser videre til at gjennom å forstå stedet som et resultat av sosial interaksjon, kan sted også sees som *intersubjektivt konstituert*: *"Mennesker som bor på samme sted, antas å utvikle tilnærmet like måter å oppleve stedet på. Et sted får betydning gjennom de mennesker som lever der, deres aktiviteter, institusjoner og ideer. Stedstilknytning blir dermed et kollektiv fenomen"* (Berg og Dale 2004 s. 44).

Videreutvikling av begrepet "sense of place"

Cresswell (2009) refererer til "sense of place" som de noe ubestemmelige og vage følelsene et sted eller område vekker hos hver enkelt av oss. Holloway and Hubbard (2001) gir et eksempel av "sense of place" som sterkt tilstedeværende i de tilfellene da vi føler *tilhørighet* til et sted. Følelser og assosiasjoner til steder og hendelser er viktige, en fornemmelse av tilhørighet til sted, enten ubevisst eller gjennom handling (engasjement) for stedet (Holloway & Hubbard 2001).

Gillian Rose (1995) tolker de følelser som oppstår når mennesker forholder seg til steder som deres "sense of places". Som tidligere nevnt kategoriserer Rose hvordan følelser til sted sees i sammenheng med hvordan man identifiserer seg til stedet; enten for, imot eller man lar være å identifisere seg med stedet. Hun påpeker også hvordan "sense of place", tilhørighet til et sted, kan forsterkes hvis stedet oppleves som truet: *"Sense of place may become more intense when they are perceived as being under threat"* (Rose 1995 s. 13).

I norsk sammenheng er begrepet "sense of place" fritt oversatt til "stadkjensle" (Clemetsen & Krogh 2010). "Stadkjensle" beskrives som de verdier, oppfatninger og opplevelser et menneske erfarer seg gjennom ulike former for bruk av et område (Clemetsen & Krogh 2010). Jeg velger å forholde meg til det engelske begrepet, da jeg forbinder begrepet stadkjensle som analyseverktøy og del av en bestemt metode. Jeg vil komme nærmere inn på stadkjensle som metode etter hvert.

Slik jeg tolker "sense of place", er det et samlebegrep for de følelser og relasjoner man knytter til et sted, et område over tid, og hvordan dette påvirker vår forståelse av stedet. Et sted, for eksempel plassen man kommer fra, knytter man minner og kunnskap til gjennom bruk over tid. Disse minnene, både kroppslige og sanselige, danner en relasjon mellom

mennesket og stedet. Man danner subjektive relasjoner og meninger om et bestemt område. Min hjemplass vil vekke følelser og engasjement i meg på en annen måte enn det vil for en tilreisende, som opplever området for første gang. Samtidig kan mine følelser til min hjemplass skille seg fra andres følelser for hjemplassen sin. Et sted oppstår i møtet med mennesket, og gis en identitet gjennom lengre tids bruk og gjentakelse av mennesket. Man snakker om at et sted, et område, har en *stedsidentitet*. Steders identitet er avhengig av sansbare kvaliteter, naturgitte så vel som menneskeskapte. Slik jeg tolker forskjellen på stedsidentitet og "sense of place", er at stedsidentitet avhenger mer av stedets innhold og hva den generelle oppfatningen av stedet er, mens "sense of place" er noe som hver enkelt av oss innehar, og som er subjektiv på en annen måte enn hva stedsidentitet er. Til eksempel vil et fiskevær i Lofoten ha en stedsidentitet som er fattbar og forståelig for folk flest, mens stedets "sense of place" er hver enkelt subjektive forstand og opplevelse av Lofoten. Dette kan også sees i sammenheng med et steds identitet gitt av stedsrepresentasjon og stedsmyter.

Stedsidentitet gjennom sosial praksis og stedsmyter

Nyere litteratur viser til betydningen av sosial praksis og stedsmyter, eller sosiale representasjoner når man forsøker å forklare steders identitet (Berg & Dale 2004). I motsetning til det tidligere introduserte "genius loci"- en forståelse av et sted som en sann, uforanderlig iboende identitet, viser Berg og Dale (2004) til blant annet Doreen Masseys forståelse av et steds identitet som noe som er i stadig endring. Den sosiale praksisen, menneskets bruk av stedet og hvordan dette kan endre seg enten gjennom hverdagslige rutiner eller mer drastiske handlinger er med på å gi stedet identitet. Til eksempel kan nedlegging av en stor industri, som har gitt arbeidsplasser til mange av stedets beboere og kanskje vært en forutsetning for bosetning, være en drastisk handling som kan være med å endre et steds identitet gjennom sosial praksis. Ruud et al. (2007) viser til at når en stedsrepresentasjon, for eksempel slik et sted fremstår gjennom media, blir nok utbredt og allmenngyldig kan man snakke om stedsrepresentasjon som stedsmyte; noe mange identifiserer med stedet uten selv å ha vært der. Som et eksempel på stedsmyter viser Ruud et al. (2007) til hvordan ulike storbyer gjentagende presenteres gjennom ulike reiseguides, og slik bidrar til at man har en oppfatning av disse uten å ha vært der.

Identitet gjennom stedsmyter eller stedsrepresentasjoner handler om en skapt forestilling eller tanke, et sett av ideer skapt av mennesker gjennom ulike fora som bøker, aviser, tv og lignende. Berg og Dale (2004) viser til Holloway og Hubbards forklaringer av hvordan stedsmyter eller sosiale representasjoner virker. Ikke bare påvirker de hvordan folk ser på omgivelsene, men også hvordan mennesker handler og engasjerer seg for et sted. Videre har stedsrepresentasjoner eller stedsmyter betydning for hvordan mennesker som kobles til disse oppfattes. Til eksempel vil et sted hvor en stedsmyte er sterk, ha betydning for hvordan beboere på dette stedet oppfattes.

Placelessness, stedstap

I et forsøk på å formidle hva som menes med begrepet "placelessness", sier Relph at det er: *"...a weakening of the identity of places to the point where they not only look alike but feel alike and offer the same bland possibilities for experience"* (Relph 1976 s. 90). Sagt med andre ord refererer "placelessness" til et scenario der steder har redusert sin egenidentitet, steder ser like ut, og menneskets opplevelse av ulike steder vil være like. Slik Relph ser det vil et slik scenario kunne medføre tap av tilhørighet, da det ikke lengre er forskjeller mellom steder (Relph 1976). Det som en gang ga tilknytning til et spesielt sted mister sin mening, da det "spesielle" er hvasket ut. Han snakker om dette som stedsuniformering; teknologiske og infrastrukturelle fremskritt og media forkorter avstanden mellom steder. Et eksempel på dette er typiske turiststeder, der man etterstreber å samsvare med forventninger fra for eksempel andre turiststeder. Verden blir mindre, og snart er det en McDonalds i hver by. I 1976 skrev Relph *"..nor do we yet live in a world that is geographically undifferentiated."* (Relph 1976s. 90). Slik jeg ser det lever vi fortsatt i en udifferensiert verden, selv om steder blir mer og mer lik hverandre. Desto viktigere vil det være å ta vare på det som gir et sted identitet, det som skiller det fra andre.

Norberg- Schulz snakker om *stedstap*; tap av et steds identitet. Slik Norberg- Schulz ser det, ikke ulikt Relph, er at en konsekvens av dette er en svekkelse av menneskets identitetsdannelse og tilstedeværelse. Dette ettersom vi, som vi tidligere har vært inne på, ofte identifiserer oss selv ut i fra stedet vi kommer fra, slik jeg kaller meg selv nordlending, og en trønder, trønder. Det er selvfølgelig mye mer enn steder som former vår identitet, men man kan ikke fornekte at det er en viktig del av vår identitet.

Noe går altså tapt. Relph og Norberg-Schulz viser til tap av eksistensiell verdi for mennesket ved at steder blir mer like hverandre og slik mister identitet. Sigmund Hågvar snakker om stedstap, og den sorg som følger av dette, knyttet til at verdier i landskapet går tapt: *"Men sorgen over et tapt landskap – hva skal den hete? Jo, psykologene har allerede et navn: Stedstap. Man mister et sted man er glad i. Og de har ett begrep til: Tap av eksistensverdi: Gleden ved å vite at landskapet eksisterer og ligger der til vår disposisjon går tapt"* (Hågvar 2013). Sitatet er hentet fra et leserinnlegg angående utbygging av vindmøller. Hågvar viser til stedstap som følge av tap av verdier knyttet til landskapet; rekreasjonsverdi, forventningsglede, etterglede, eksistensverdi og tilhørighet.

Verdsetting av landskapet

Landskapskonvensjonen, som Norge ratifiserte i 2004, og som dermed er retningsgivende for alt arbeid med landskap, viser til at det skal gjøres en vurdering av landskap som er blitt kartlagt, der det *"tas hensyn til den særlige verdi interesserte parter og den berørte befolkningen tillegger dem"* (Regjeringen 2000).

Thorén (2008) har i delrapporten *"Verdsetting av friluftsliv"* gjort en empirisk uttesting av ulike verdsettingsmetodikk. Noen av spørsmålene som stilles i rapporten er på hvilket grunnlag ekspertvurderinger og brukerbaserte vurderinger tas på, og hvorvidt disse vurderingene gir ulike resultater. Rapporten ser på verdsettingsmetodikk i forhold til friluftsliv, men jeg mener og tror at funnene i rapporten er like relevant for verdsetting av landskap, særlig undersøkelsene som går på dagens planleggingspraksis.

Resultatene viste blant annet at folk flest vektlegger opplevelsesverdien i sterkere grad enn hva fagfolkene gjør. Fagfolk ser ut til å prioritere funksjonelle og målbare bruksverdier fremfor opplevelsesverdi. *"Der ekspertene måler og veier, er brukerne mer opptatt av opplevelse"* (Thorén 2008 s. 11). Undersøkelsene viste også at ekspertvurderinger og brukerbaserte vurderinger gav ulike resultater. Gjennom en studie av offentlige veiledere og intervjuer med offentlige i forvaltningen fikk forfatterne videre bekreftet antagelser om et *dominerende ekspertsyn* i dagens planleggingspraksis. Fagfolk har i liten grad tatt hensyn til brukerperspektivet i utarbeidede planer. Rapporten konkluderer med at brukerne har fått være med, i svært begrenset grad, i registreringsfasen, men selve prioriteringsfasen der verddivurderingen gjøres kun har vært forbeholdt eksperter.

Verdsetting gjennom handling

Med utgangspunkt i fenomenologien bruker Erling Krogh begrepet "landskaping" for å beskrive det han kaller landskapets relasjonelle form. Landskaping omfatter "*menneskets forhold til omgivelsene, både deres forståelse og deres faktiske bruk og utforming av omgivelsene*" (Krogh 1995a s. 5). Begrepet formes av Krogh som en motvekt mot en objektivistisk naturvitenskapelig virkelighetsforståelse, der landskapsopplevelsen ikke er mer enn "*en fortolkning av en betraktning*" (Krogh 1995a s. 5). Krogh mener at så lenge landskapsopplevelsen ikke tolkes som mer enn en synsopplevelse, så vil man ikke fange opp den betydningen mennesket ilegger landskapet gjennom fysiske handlinger, deltakelse, innlemmelse og refleksjon. Krogh snakker om livet i og med landskapet, og at menneskets tilhørighet og verdsetting av landskapet best kommer til uttrykk gjennom handling.

Rammer for medvirkning

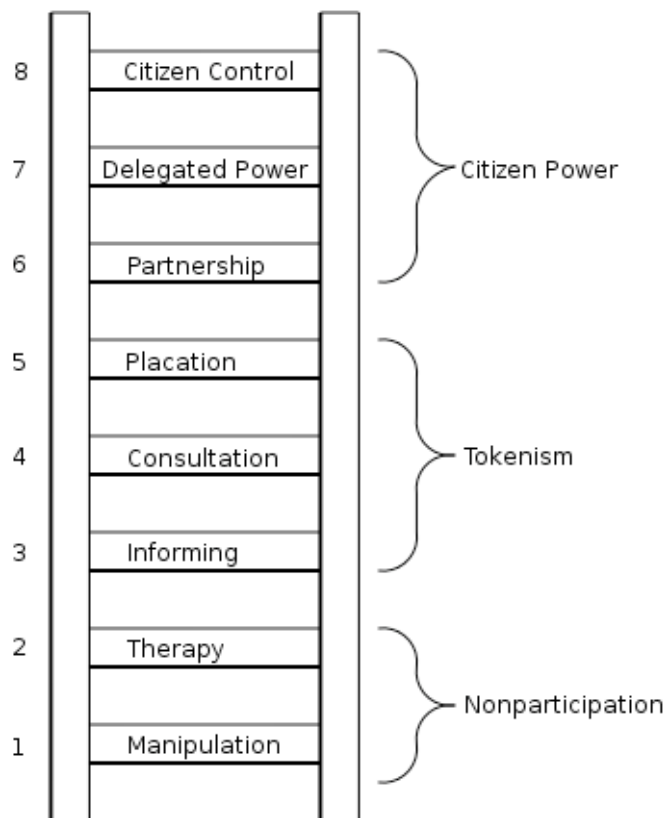
Norges implementering av Landskapskonvensjonen i 2004 la føringer for arbeidet og forvaltning av alt landskap. I denne sammenhengen vil Landskapskonvensjonens vektlegging av *medvirkning* være relevant. Èt aspekt er selve definisjonen på landskap, som innebærer kunnskap om landskapet ikke bare fra et faglig perspektiv, men også fra et brukerperspektiv. Brukerne av landskapet innehar en kunnskap som ekspertene ikke rår over; stedstilhørighet, en "sense of place", noe man bare tilegner seg gjennom bruk og samspill med et sted over en lengre periode (Thorén 2008). Et annet aspekt er de førende retningslinjene Landskapskonvensjonen gir i forhold til medvirkning. Jeg har tidligere vært inne på Landskapskonvensjonens art. 6, bokstav c. I forhold til medvirkning sier art 5, bokstav c, at medlemslandene forplikter seg til "*å etablere prosedyrer som gir mulighet for medvirkning fra publikum, lokale og regionale myndigheter og andre med interesse for utforming og gjennomføring av landskapspolitikk...*" (Regjeringen 2000).

Hvordan det norske lovverket gjennom plan- og bygningsloven (PBL) følger opp konvensjonens retningslinjer er interessant å se på. PBL ble revidert i 2008, og ved å sammenligne denne med utgaven fra 1985 er det tydelig at medvirkning har fått en mer sentral plass i lovverket (Reinskås 2010). Blant annet er medvirkning fremhevet i formålsparagrafen, og blitt viet et eget kapittel, jfr. PBL § 1- 1 og kap. 5. Reinskås (2010) gjør i sin masteroppgave en vurdering av medvirkning i norsk planlegging, og gjør seg noen interessante tanker rundt bruken av ordet "medvirkning" i den reviderte utgaven. Hun viser

blant annet til at ordlyden “*aktiv medvirkning*”, som ble brukt i PBL 1985, har forsvunnet, med et unntak, fra den reviderte og gjeldende lovteksten. Unntaket er i § 5.1, 2.ledd hvor det sies at: “*Kommunen har et særlig ansvar for å sikre aktiv medvirkning fra grupper som krever spesiell tilrettelegging, herunder barn og unge*” (egen understrekning). Med dette stiller Reinskås (2010) spørsmål til om de grepene som er tatt for å fremheve medvirkning er mer å regne som en symbolsk handling, et grep for å tilfredsstille føringer ilagt Norge som følge av Landskapskonvensjonen. Etter gjennomgang av forarbeidene til PBL 2008 konkluderer Reinskås (2010) imidlertid med at dette mest sannsynlig skyldes en glipp i utarbeidningen av lovteksten heller enn en bevisst utelating av “aktiv medvirkning”, men påpeker også at den gjeldende PBL med fordel kunne ha definert *grad* av medvirkning. Hverken Landskapskonvensjonen eller PBL vier dette oppmerksomhet.

Hvilken medvirkning?

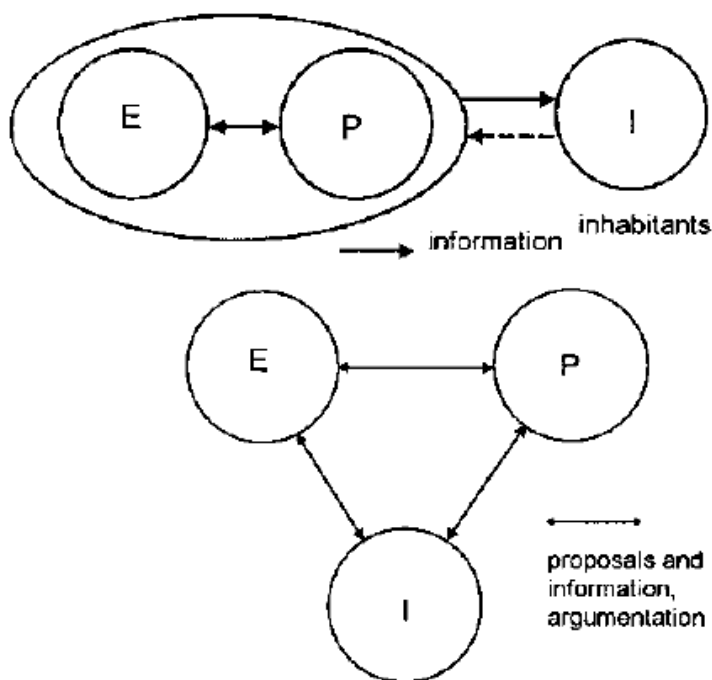
Når det gjelder ulik gradering av medvirkning, viser litteraturen til flere forskjellige fremstillinger av hvordan medvirkning kan graderes. Et eksempel er Sheryl Arnsteins *Ladder of Citizen*, som er en tematisk fremstilling og beskrivelse av ulike former for medvirkning (Arnstein 1969). Arnsteins gradering spenner fra ingen medvirkning, via symbolsk og påtatt til reell medvirkning. Arnsteins medvirkningsstige nyanserer graderingen gjennom åtte trinn, som vist i figur 1 på neste side.

Figur 1 gradering av medvirkning etter Arnstein (1969).

Kort forklart stiger graden av medvirkning, innflytelse og involvering når beslutninger tas, jo lengre opp på stigen man klatrer. De nederste trinnene (manipulation + therapy) skaper kun en illusjon, en forestilling om medvirkning, uten at dette faktisk er tilstede. Neste steg (informing + consulting) illustrerer at en viss form for medvirkning er tilstede, ved at brukerne blir gitt informasjon og gis mulighet til å bli hørt. Arnstein påpeker at det her ikke nødvendigvis er slik at eventuelle innspill fra brukerne blir tatt til følge. Sammen med trinn fem utgjør disse delene av stigen *symbolske* former for medvirkning, og først ved trinn seks, partnership, kan man snakke om at *reell* medvirkning er tilstede. Da gis det muligheter for allmennheten til å forhandle og inngå kompromiss med de som sitter med makten. På det nest øverste trinnet (delegated power) gis det makt til brukerne på avgrensede områder. Helt øverst på stigen finner man det man kan kalle borgerkontroll (citizen control) (Arnstein 1969). Dette er altså en trinnvis fremstilling av ulike former for medvirkning. Når medvirkningen er reell, kan man kanskje mer snakke om at brukerne er involvert på lik linje med andre beslutningstakere. Helge Fiskaa påpeker at ordet 'medvirkning' indikerer reell innflytelse gjennom deltakelse (Fiskaa 2005). Hans definisjon av medvirkning, og bruken av det i norsk planlegging er; "*Medvirke*" means to take part, contribute, co-operate, and

indicates an active form of participation" (Fiskaa 2005 s. 5). Formålet med medvirkning er i følge Fiskaa å oppnå bedre planer og løsninger i den forstand at de er akseptert av flertallet, og derfor lettere å sette ut i livet. Slik han ser det vil rett medvirkning kunne bidra til at man går fra konflikter til enighet. For å beskrive forskjellen på det man kan kalle symbolsk medvirkning og reell, aktiv medvirkning viser han til en figur av Amdam og Veggeland som vist under.

Figur 2: Den øverste modellen illustrerer mindre grad av medvirkning, enn modellen under som illustrerer et likestilt samarbeid og innflytelse mellom planleggere eller eksperter (E), politikere (P) og innbyggere (I) (som jeg har referert til som brukere). (Amdam & Veggeland 1998, som gjengitt av Fiskaa 2005)

Som tidligere nevnt har verken Landskapskonvensjonen eller PBL spesifisert hvilken grad av medvirkning som er ønskelig. I tillegg, som vist av Reinskås (2010), forsvant ordet 'aktiv' foran medvirkning i ny revidert utgave av PBL. Med andre ord vil det avhenge av om de ulike analyse- og utredningsmetoder som anvendes spesifiserer grad av medvirkning, og hvordan dette følges opp av de ansvarlige for utredningene. I tidligere nevnte studie av Vorkinn og Riese pekes det på nødvendigheten av å integrere følelsesmessige/ symbolske verdier i verdsettingsprosedyrer og konsekvensutredninger som gjøres i forbindelse med naturressursforvaltning (Strumse & Aarø 1999). For å forstå betydningen av omgivelsenes verdi for blant annet identitet og tilhørighet for den enkelte og lokale samfunn, vil en *aktiv* grad av medvirkning være en klar forutsetning. De konkluderer med at tradisjonelle former

for brukermedvirkning, som for eksempel offentlige møter, ikke er tilstrekkelige for å kartlegge mangfoldet av verdier og holdninger i et lokalsamfunn (Strumse & Aarø 1999).

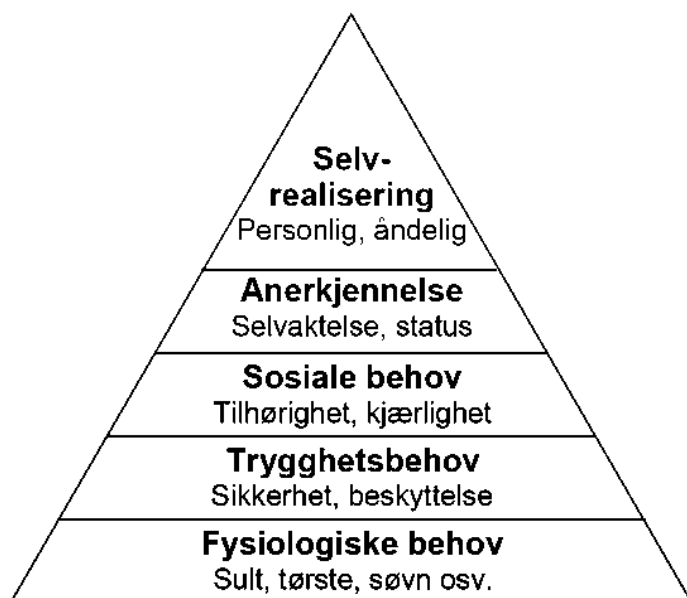
Et annet viktig moment ved medvirkning er *når*. På hvilket tidspunkt i en prosess bør medvirkning starte? Jo tidligere brukerne av det aktuelle området involveres i prosessen, jo større er sjansen for at disse ikke får følelsen av å ha blitt "ført bak lyset". Jo tidligere aktiv medvirkning sikres, jo større er også sjansen for at et samarbeid mellom brukere og eksperter (fagfolk) kan bære frukter i form av stedsforankret kunnskap. Ved å dra brukerne med tidlig i prosessen, kan man kanskje få frigitt tid som brukes på konfliktløsning, og heller erstatte dette med interaktive samarbeidsprosesser som også vil være til nytte for brukerne av det aktuelle området.

For å illustrere hvor viktig korrekt medvirkning, til rett tid er, avsluttes dette avsnittet med et utdrag fra et debattinnlegg i lokalavisen Glåmdalen: *"Men alle skal komme til orde i høringen», sier utbyggerne. Og ja, det er høringer. Men det er ingen steder hvor man kan krysse av for sorg. Eller frykt for sorg"* (Hågvar 2013).

Grunnleggende behov

Hvorfor er det så viktig at medvirkning sikres tidlig i en planprosess? Hvorfor bør menneskets forhold til omgivelsene gis betydning ved utredninger knyttet til større ressursutvinningsprosjekt (og annen planleggingspraksis generelt for den saks skyld)? Stedstap, og sorg som følge av dette, som Hågvar (2013) beskriver, bør i seg selv være et tungveierende argument. Sorgen kommer som følge av noe viktig som går tapt, noe som er grunnleggende og eksistensielt viktig for mennesket. For ytterligere å understreke betydningen av menneskets relasjon til omgivelsene vises det til den kanskje mest kjente psykologiske teorien om menneskets grunnleggende behov som kan forklare vår atferd og motivasjon, Maslows behovshierarki. Abraham Maslow presenterte teorien i 1943, gjennom arbeidet *"A Theory of Human Motivation"* (Maslow 1943). Veldig forenklet går teorien ut på at noen behov er mer grunnleggende enn andre. Disse behovene er ordnet i et hierarkisk system, bedre kjent som Maslows behovspyramide. Behovene er kategorisert og fremstilt i en pyramide, som illustrert i figur 3. Teorien viser til at mennesker blir motivert til innsats gjennom et ønske om å tilfredsstillere (indre) behov. Behovene tilfredsstilles oppover i pyramiden når lavereliggende behov er tilfredsstilt i en viss grad. I forhold til fremstillingen av disse i pyramiden må de lavere trinnene tilfredstilles (i en viss grad) før neste trinn oppnås.

Som vi kan lese ut ifra pyramiden anses tilhørighet som et primært behov som må oppnås til en viss grad før mennesket kan motiveres til anerkjennelse og selvrealisering, jfr. figur 3.

Figur 3: Eksempel på Maslows behovspyramide. De tre laveste nivåene beskrives som primære behov, deretter vekstbehov.

Våre omgivelser bidrar til å tilfredsstille ikke bare fysiologiske behov med hensyn til livsopphold, men også mer følelsesmessige behov knyttet til identitet og tilhørighet. Ved å ikke involvere mennesket i avgjørelser som omhandler omgivelsene rokker man altså, som Maslows teori understreker, med et viktig menneskelig fundament for livskvalitet og utvikling.

Oppsummering

Gjennom litteraturstudiet har vi sett at det innenfor miljøpsykologien pekes på tilhørighet og identitet som viktige aspekter ved relasjonen mellom mennesket og sted. Videre har vi fått en forståelse av at stedsbegrepet er omfattende og har vært gjenstand for diskusjon. Et sted forstått som "sense of place" kom som resultat av et behov for å tillegge stedsbegrepet en dypere mening. Å forstå et sted ut fra "sense of place" henspiller både på stedsopplevelse og stedsfølelse; altså den subjektive opplevelsen og følelsen av et sted. Vi har også sett på hva teorien sier om stedsidentitet, og hvordan dette kan forsterkes gjennom sosial praksis og stedsmyter. For å forstå hvordan relasjonen mellom mennesket

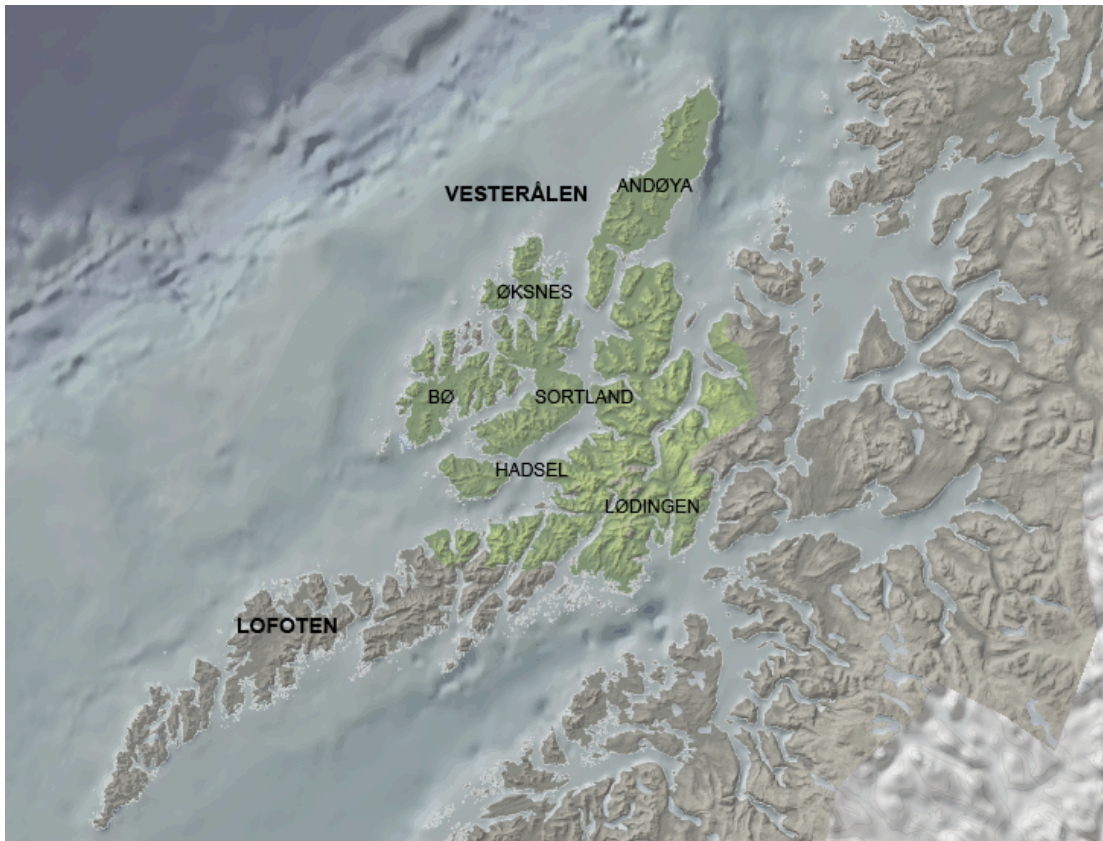
og omgivelsene kan ivaretas i planlegging har vi sett på hvordan Landskapskonvensjonen og PBL vektlegger medvirkningsaspektet, samt ulike graderinger av medvirkning. Videre har vi gjennom en rapport av Thorén (2008) sett et eksempel på at selv om det legges til rette for medvirkning, er det ikke dermed sagt at folk flest, enkeltmennesket, deltar i den verdivurderingen som gjøres. Rapporten viser at det er et tydelig skille mellom medvirkning i registrering av landskap og medvirkning i verdivurdering av landskap. Med begrepet "landskaping" peker Krogh (1995a) på at menneskets tilhørighet og verdsetting av landskapet best kommer til uttrykk gjennom handling. Videre er det belyst hvordan tilhørighet er et viktig grunnleggende menneskelige behov gjennom Maslows behovspyramide.

4 EKSEMPELSTUDIE VESTERÅLEN

Kapitlet starter med en introduksjon av Vesterålen. Et innblikk i Vesterålens historiske utvikling er en forutsetning for å forstå regionen slik den er i dag. Samtidig ønsker jeg å frembringe kunnskap om regionen og hvilke utfordringer den står overfor. Jeg mener det er viktig å ha et kunnskapsgrunnlag, også for lesbarheten av den fortolkningen jeg gjør av tilegnet kunnskap fra folk i regionen. Videre følger en redegjørelse over hvilken metode jeg har anvendt for å frembringe kunnskap gjennom intervjuer. Deretter fortelles det litt om fremgangsmåte, og hvordan kunnskapen brukes, før det videre gjøres en tolkning/analyse av intervjuene. Jeg vil her vise hvilke betraktninger jeg gjør meg om mennesket forhold til omgivelsene, og anvender direkte sitat fra intervjuene som understreker disse betraktningene. Eksempelstudiet av Vesterålen avsluttes med å se på hvilken kunnskap som er ilagt betydning ved gjennomført kunnskapsinnhenting (KI) i regi av Olje- og Energidepartementet.

Vesterålen

Vesterålen er et øyrike beliggende nordøst for Lofoten. I kommunene Andøya, Øksnes, Bø, Hadsel og Sortland er det bosatt nærmere 32.500 mennesker, hovedsakelig spredt, med Sortland som regionens største by og hovedsete (Lødingen er en del av det interkommunale samarbeidet i regionen på grunn av geografisk beliggenhet, selv om den institusjonelt sett er en del av regionen Nord-Hålogaland).

Bilde 1: Vesterålen og regionens samarbeidskommuner. Kartgrunnlag hentet fra Norgebilder.no (2013), bearbeidet av forfatteren.

Som det noe mer kjente "Lofotfesket" har også Vesterålen lagt mye av grunnlaget for livnæring gjennom fiske. Fra tørrfiskeleveranser til Bergen og Trondheim fra middelalderen frem til 1800- tallet, torskefiskeri og sildefiskeri og nessekonger, til å fortsatt være en viktig næring i regionen i dag. I dag er om lag halvparten av alle sysselsatte i industrien i Vesterålen tilknyttet en eller annen form for fiskeforedling (*Om Vesterålen* 2013).

"Feskarbonden" var et begrep som jeg tidlig fikk kjennskap til; fortellingen om hvordan fiskerne også livnærte seg gjennom landbruket. Fiske og landbruk, samt industri er fortsatt viktige næringer i regionen, i tillegg til fiskeoppdrett, reiseliv og ulike offentlige virksomheter. Totalt sett er det servicenæringene - turisme, handel, samferdsel, offentlig og privat tjenesteyting samt utdanning som i dag gir størst sysselsetting til regionen (*Om Vesterålen* 2013). Turisme til Vesterålen er først og fremst basert på naturaktiviteter. Vesterålen er kjent for hvalsafari, fugl- og selsafari, fjell- og sykkelturner, og er et egnet sted for nordlysobservasjoner grunnet lite lysstøy. Hurtigruten, som ble etablert gjennom opprettelsen av Vesteraalens Dampskipsselskap i 1893, anløper daglig flere steder i Vesterålen.

Som mange andre distrikter har Vesterålen de siste årene opplevd fraflytting. I en sammenligning med nærliggende regioner i landsdelen kommer Vesterålen dårligst ut sammen med Lofoten og Senja (Olje- og energidepartementet 2012). For de siste 20 årene har Norges befolkning økt med 15 prosent, mens nedgangen i befolkningen for Lofoten, Vesterålen og Senja sammen har en nedgang på seks prosent. Det jobbes aktivt for å motvirke fraflyttingstrenden, blant annet gjennom prosjekter initiert av Vesterålen regionråd, for eksempel "Tilbakestrøm" og "Fløtt heim" (*Velkommen til Vesterålen Regionråd* 2013).

Det interkommunale samarbeidet i regionen står sterkt. Gjennom Vesterålen regionråd samarbeider kommunene om en rekke oppgaver. Strategisk politisk samarbeid, kultursamarbeid, friluftsliv og turisme kan nevnes som områder hvor kommunene samarbeider godt seg i mellom, et samarbeid som går så langt tilbake som til 1937 (*Velkommen til Vesterålen Regionråd* 2013).

Landskapet i regionen spenner seg fra dramatiske tinder og fjell, til lange flate strender og bukter. Den spredte bebyggelsen strekker seg fra enkelte hus langs vegen, mindre småsamfunn og større sentra. NIJOS har kategorisert Lofoten og Vesterålen som samlet landskapsregion i deres rapport "Nasjonalt referansesystem for landskap" (Puschmann 2005). Landskapsregionen samlet sett er gitt en stor betydning i forhold til dens visuelle kvaliteter (Puschmann 2005). I beskrivelsen av regionens landskapskomponenter og karakter sies det blant annet om Vesterålen:

"Botndannelser gir regionen dens hovedmorfologi, og spesielt for regionen er sterk forvitring og oppsprekking av berggrunnen. Ytre deler av Vesterålen kan til forveksling ligne Lofotens spisse tindelandskap, men bak de ytterste tindende flater landskapet mer ut. Fjellene er mer avrundet i toppene, og lave eid eller myrer skiller mellom fjell og fjord. Flere steder danner strandflaten store åpne sletter, hvor kystlinja er lav. Dette gjelder spesielt for Bø og Andøya, hvor man finner brede og lange sandstrender, som er et nokså uvanlig naturfenomen i Norge. Vesterålen har stedvis et betydelig fjordpreg, i større grad enn det man finner i Lofoten. Det finnes utallige småfjorder og sund, blant annet Raftsundet, Sortlandsundet og Risøysundet. Også regionens ytterside, som ligger mot det åpne Norskehavet, har en svært fliket kystlinje med mange sund og fjorder.

Det er også større myrområder i regionen, særlig på Andøya. Det vises til at skred og ur i fjellfoten jevner ut overgangen til lavereliggende deler av landskapet, og gir slikt et grunnlag for gode beitemarker. Deler av regionen, særlig Langøya mot Sortlandssundet har et

småskala, rolig og avrundet terreng dominert av tykke moreneavleiringer. Møysalen på 1264 meter, beliggende på Hinnøya, nevnes som et regionalt – og nasjonalt landemerke. Mange steder i regionen vokser det sammenhengende, tett og storvokst bjørkeskog. Skogreising har foregått i stor stil de siste årene, noe som også er bekymringsfullt med tanke på gjengroing, da mange granplantninger fremskynder dette. Yttersidene og steile fjellsider bærer preg av et mer snau vegetasjon. Denne er ofte grasdominert som følge av langvarig husdyrbeite og slått. Snaue jord- og beitearealer utgjør et sterkt kulturinnslag i et ellers naturpreget landskap, særlig i sørvestre del av Vesterålen og på Andøya. Regionen er betydelig kulturpåvirket og har nokså jevn bosetting, helst av gårder og fiskevær. Jordbruket har en landskapsmessig betydning i Vesterålen, særlig som følge av at det dominerer langsmale strandflater, se eksempel bilde 2. Spredte gårder med tun, eng og beiter er viktige innslag i kulturlandskapet. Både på smale strandflater innunder bratte fjellsider, på smale eid, nede i gjennomgangsdaler eller mer bortgjemte sidedaler, ses alt fra små til middels store gårdstun. Som kommunesenter har Sortland vokst betraktelig de siste 10 årene, men det finnes flere områder i Vesterålen med liten bosetting og dårlig veiforbindelse. Regionen er rik på fornminner, særlig fra yngre jernalder.” Utdrag fra Puschmann (2005 s. 139- 140).

Bilde 2: Viser aktive gårdsbruk i regionen, liggende nede ved strandflata mellom fjellfot og fjære (Puschmann 2005 s. 133).

De rike fiskebankene utenfor kysten av Vesterålen, Lofoten og Senja er ikke alene havområdets bidrag til verdigrunnlag i regionen. Etter at Stortinget i 1969 åpnet for prøveboring i havområdene utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja har det vært diskusjon om hvorvidt det skal tillates petroleumsvirksomhet eller ei. Forvaltningsplanen for Barentshavet og Lofoten ga midlertidig vern av området frem til ny revidering av denne i 2010. Ved ny revidering ble det vedtatt at ytterligere kunnskapsinnhenting om virkningene av petroleumsvirksomhet var nødvendig. Den da sittende regjering understreket imidlertid at konsekvensutredning etter petroleumsloven ikke skulle gjennomføres. Å åpne for å konsekvensutrede områdene med tanke på petroleumsvirksomhet har i de siste årene vært stridens kjerne. Motstandere mener at en konsekvensutredning er forenlig med å tillate virksomhet, mens forkjempere for konsekvensutredning peker på at det vil sikre et bedre kunnskapsgrunnlag før en eventuell beslutning tas. Motsetningene slik de forenklet fremstår i media står mellom de som frykter konsekvensene et eventuelt oljeutslipp vil ha for natur og miljø, og de som mener at konsekvensene for dette er minimale. Forkjempere for petroleumsvirksomhet peker på ringvirkningene petroleumsvirksomhet vil ha for regionen i form av flere arbeidsplasser og generell vekst. Spørsmålet om å åpne for konsekvensutredning har blitt symbolet på om man er for eller imot oljevirksomhet. Lokalt har motstandere og tilhengere organisert seg i henholdsvis "Folkeaksjonen oljefritt Lofoten, Vesterålen og Senja" og "Loven Pedro" (*Om Vesterålen* 2013).

Gjennom å følge debatten de siste årene har jeg dannet meg et overblikk over hvilke argumenter de ulike fraksjonene jobber ut fra. De lokale organisasjonene begrunner mye av argumentasjonen i hhv miljøhensyn og varig vern av et sårbart område versus muligheter for regional vekst som følge av økt sysselsetting og næringsutvikling. Argumentasjonen kan sies å være både globalt og nasjonalt forankret, da en eventuell utvinning vil ha virkninger utover regionalt nivå.

Gjennom et kvalitativ studie i Vesterålen forsøker jeg å få innblikk i hva som er grunnleggende ved forholdet mellom mennesket og omgivelsene. Jeg føler også at det er interessant i forhold til metodeutvikling å se på hvordan innbyggerne i Vesterålen identifiserer seg ut i fra et regionalt perspektiv. For å forstå hvordan kunnskapen er fremskaffet gis det videre en beskrivelse av kvalitativ forskning og fremgangsmåte.

Kvalitativ forskning

Kvalitativ forskning benyttes når kunnskapen man søker er basert på menneskers opplevelse og erfaringer. En studie som tar utgangspunkt i kvalitativ forskning går gjerne dypere i studiet av den enkelte for å forstå sammenhenger og bakgrunn for et individs handlinger, holdninger, følelser eller lignende (Malt 2009). Man kan ikke generalisere ut i fra de funnene man gjør, altså ikke trekke en konklusjon om allmenn gyldighet. Det er heller ikke hensikten i dette studiet. Kvalitativ forskning står i motsetning til kvantitativ forskning, som ofte benyttes når kunnskapen man søker er å finne i mengden, og resultatene man får kan uttrykkes i tallverdier og statistikk. Her stilles det også strenge krav til plausibilitet. Som metode gir kvalitativ forskning mer fleksibilitet. Der man ved kvantitativ metode for eksempel benytter et stramt strukturert spørreskjema, kan man ved kvalitativ forskning gjøre intervjuer i en samtalepreget form, hvor et eller flere temaer er utgangspunkt for en samtale som gir innsikt, og slik kunnskap.

Semistrukturerte intervju

Som verktøy i dette kvalitative studiet har jeg valgt å gjøre halvstrukturerte intervjuer, som forklart av Kvale og Brinkmann (2012). Det som kjennetegner halvstrukturerte intervjuer er hvordan samtalen forløper. Man har på forhånd bestemt tema for en samtale, og samtalen struktureres gjerne gjennom en intervjuguide. Intervjuguiden er en oversikt med spørsmål til for eksempel ulike temaer man vil innom, mer som en retningsguide for den som intervjuer enn et spørreskjema. Intervjuformen åpner for en samtale hvor den som blir intervjuet fritt kan komme til ordet og slik bringe kunnskap som intervjueren kanskje ikke hadde tenkt som aktuell på forhånd.

Utvalg

Jeg har valgt å begrense meg til et utvalg av respondenter i et gitt geografisk område, Vesterålen. Videre ble utvelgelsen av respondenter innad i Vesterålen basert på et strategisk utvalg. Utvalget gjøres da basert på spesifikke egenskaper eller kvalifikasjoner som er relevante for det som ønskes undersøkt. Et slikt strategisk utvalg er også noe som kjennetegner kvalitative metoder (Thagaard 2002). Hensikten med intervjuene er å få en forståelse av relasjonen mellom mennesket og omgivelsene i et område. Mine utvalgsriterier er derfor i hovedsak begrenset til Vesterålen som region. For å sikre en viss

bredde i utvalget har jeg satt som kriterium at respondentene skal være bosatt på ulike lokalisasjoner i Vesterålen, samt en viss balanse i alder og kjønn. Jeg vil understreke at dette ikke er for å gjøre noen strukturert sammenligning av de ulike demografiske forskjellene, men kun for å sikre en viss bredde og variasjon i utvalget.

Kontakt og intervjusituasjon

For å opprette kontakt med mulige respondenter har jeg valgt å benytte meg av to kontaktpersoner som mellommenn. Basert på de kriteriene jeg har satt har de valgt ut aktuelle personer som jeg senere har tatt kontakt med. Dette kalles ofte for en kriteriebestemt utvelgelse (Stubberud 2002). Basert på denne utvelgelsen kontaktet jeg videre personene med et informasjonsskriv om hva bakgrunn og hovedtemaet for intervjuet var, informasjon om hvordan intervjuet ville brukes og gjennomføres, og informerte om anonymitet. Størrelsen på utvalget kan vurderes utifra "metningspunkt"; når man føler at intervjuene ikke lengre gir ny forståelse av det som studeres (Thagaard 2002). Basert på en følelse av at metningspunktet var innen rekkevidde, samt oppgavens tidsramme valgte jeg å stoppe etter 10 intervjuer. Intervjuene ble i alle tilfellene gjennomført hjemme hos respondenten.

Etterarbeid og anvendelse

Jeg har valgt å benytte meg av båndopptaker under intervjuene. Dette for å lettere kunne være tilstede under samtalene og slik sikre en god flyt, men også for å være sikker på at man har oppfattet svarene korrekt ved å sjekke dette i ettertid. Samtalene fra lydbåndet ble videre transkribert fra muntlig til skriftlig form. Dette viste seg å være en tidkrevende prosess, men samtidig gavende da man fikk en følelse av å komme dypere inn i materialet. Data som foreligger etter transkribering er tekst, og analysen av funnene vil komme til anvendelse gjennom en tekstanalyse.

Analyse og tolkning

Analysen er bygget opp ved at jeg som forsker trekker ut respondentenes subjektive oppfatninger og fortellinger om forholdet de har til omgivelsene. Dette vil sette krav til meg

som forsker, da jeg ved å tolke respondentens utsagn går fra deres egenforståelse, til min egen forskningsrettede analyse. Jeg ønsker derfor å presisere at dette er min personlige tolkning. Jeg har valgt å ikke systematisere og samordne funnene i noen større grad, men heller la det skinne igjennom at dette er individuelle tanker rundt temaet. Der det viser seg å være sammenfallende eller påfallende like meninger rundt et tema, har jeg valgt å poengtere dette. Som tidligere nevnt er hensikten med kvalitative intervjuer ikke å gå i bredden men i dybden av et tema, og slik forstått er funnene ikke nødvendigvis representative, men må heller sees på som et dypdykk i et utvalg av individers forhold til omgivelsene.

Hva betyr omgivelsene for folk i Vesterålen? Hva er grunnleggende elementer ved denne relasjonen? Relasjonen mellom mennesket og omgivelsene er gjerne et spørsmål om følelser. Hvilke aspekter fremheves som viktige for følelsen av å høre til? Dette er spørsmål jeg gjennom intervjuene forsøker å tilegne meg. Samtidig sees det på hvordan folks relasjon til omgivelsene kommer til uttrykk. Kunnskap om dette vil være interessant for å kunne vurdere relasjonen i analyse- og utredninger.

Mennesket i omgivelsene

Et aspekt som står helt sentralt er respondentenes beskrivelse av omgivelsene som naturlandskap. Naturen vil kanskje fremstå som noe varig ved et sted, noe uforanderlig, i motsetning til andre fysiske aspekter som skiftes ut og forandres. Naturen blir det håndfaste, det uforanderlige og dermed det håndgripelige ved stedets identitet. Et oppfølgingsspørsmål fra meg til en respondent var om hun opplevde frykt for at noe skulle endre seg ved stedet hun var fra. Svaret illustrerer ikke bare naturen og landskapet som det essensielle ved stedet hun er fra, men også dette varige:

"Fjellan e nu fast, så det må jo nestn en naturkatastrofe til for at det skal endre seg radikalt."

Interessant er det hvordan følelsen av tilhørighet strekker seg fra å være veldig lokalt knyttet til sted, til å være mer diffust forankret til naturlandskapet. Mens én respondent snakket om gården han vokste opp på for å beskrive sin tilhørighet, refererte en annen til forholdet til kulissene, fjellandskapet og havet som omkranset hjemstedet.

"Æ har jo en sterk tilknytning til gården. Til havet, til marka, til jorda, det har alltid vor min teng sia æ va litn"

De fleste mener at *stedet*, uavhengig av størrelse, de kommer fra har betydning for deres identitet. På spørsmål om respondentene mener at stedet de kommer fra har vært med å forme hvem de er, svarer de fleste resolutt ja. På oppfølgingsspørsmål om de kan utdype hva de selv mener med dette, pekes det blant annet på betydningen av at det å ha nærhet til landskapet har ført til en glede av å være på fjellet eller i fjæra. Interessant er hvordan respondentene dreide samtalen over til betydningen av å vokse opp i landskapet fremfor selve stedets betydning. Slik jeg tolker mange av svarene er omgivelsene først og fremst å forstå som landskapet, mindre enn selve stedet. Det er fjellene, marka og havet som de fleste ser på som identitetsskapende elementer. Dette kommer tydelig frem når en av respondentene forklarer at stedet har vært veldig betydningsfullt for vedkommendes identitet, og deretter refererer til å ha gått på fjellet siden barndommen:

"Kanskje en god del. Æ har jo min identitet på en måte her, knytta til Sortland. Æ e veldig glad i å bruke naturen, går veldig mye i fjellet, og bruka det veldig mye, og sette veldig pris på det"

Når respondenten snakker om identitet til stedet, og trekker en parallell til å gå mye i fjellet, tenker jeg at "stedet", i manges øyne er å forstå som plassen man kommer fra og det omkringliggende landskapet. Når respondentene blir spurt om hvordan de bruker omgivelsene, viser de aller fleste til hvordan fjellturer fra barns ben av har bidratt til at de i dag identifiserer seg med landskapet og naturen. Dette går igjen blant respondentene, uavhengig av hvor de er lokalisert i Vesterålen. Nærhet til naturen går altså igjen blant respondentene som et viktig tilknytningsaspekt, naturen både som opplevelsesverdi- og bruksverdi.

" Hadde det ikkje vært for naturen rundt, så trur æ at æ hadde fløtta for lengst."

Flere viser også til trygghet som et viktig element i deres relasjon til omgivelsene. Plassen de kommer fra oppleves som trygg i den forstand at omgivelsene er kjente og oversiktlige. For å illustrere dette fortalte en respondent som hadde bodd en periode i Oslo, hvordan hun følte seg utrygg i Nordmarka, da det ikke var noe å orientere seg ut i fra. Hjemme kunne hun labbe i vei på en fjelltopp, og hele tiden ha oversikt over i hvilken retning hun gikk i. Èn ting er at å bevege seg i et landskap som er orienterbart gir en form for trygghet, som blant annet Kevin Lynch viser til i sin bok "The Image of the City" (1960). En annen ting er hvordan kunnskap respondenten har om sine vante omgivelser også gir trygghet. Kunnskap som er tilegnet over tid. Trygghet illustreres også av en annen respondent i forhold til at stedet ikke er større enn at de fleste kjenner hverandre, og at landskapet har en utstrekning som gir rom til alle.

"...du kan gå trygt, og du treng ikkje vær redd for at nån skal kom å slå dæ ned, æ veit ikkje, æ blir aldri lei av naturen og gå i marka"

På spørsmål om følelsen av å høre til, vises det i tillegg til de visuelle kjennbare elementene til andre sanser. Lukten av havet er viktig for én, mens en annen, som er bosatt nær havet, viser til at lyden av havet gir ham ro og trygghetsfølelse. "

"Å kom heim, og trekk luft i fra havet, du kjenn, der e jo mange forskjellige lukta i fra havet. Ja, da e æ hjemme".

På spørsmål om hvordan omgivelsene tas i bruk, svarer én av respondentene at hun henter inspirasjon til dikt og sangtekster fra fjellene og havet. En annen bruker fjellene for å oppsøke stillheten; komme seg vekk fra andre mennesker, og føler at sansene forsterkes i møte med fjellene, utsikten og stillheten. Den eksistensielle opplevelsen og tilhørigheten blir forsterket når hun kommer seg ut og opp på fjellet. Hun oppsøker omgivelsene for en følelse som er forutsigbar, noe kjent som gir ro.

"Når æ på en måte søke ut, så søke æ stillheten først og fremst. Så det e nok grunnen til at æ søke litt meir utafør Sortland. Stillheten."

Forholdet til andre mennesker er også et viktig aspekt i folks relasjon til omgivelsene. En av respondentene mente at hennes egen tilknytning til omgivelsene var like mye til folkene, hennes omgangskrets, som til noe annet. En annen fortalte om hvordan hun, etter en lengre periode borte fra hjemplassen, ønsket å bosette seg så nær barndomshjemmet som mulig, og at hun fortsatt hadde et nært forhold til gaten hvor hun vokste opp. For henne ville det å flytte hjem ikke være ensbetydende med å bo på andre siden av byen fra der hvor hun vokste opp. Fortsatt var kontakten med barndomsvennene sterk, og de fleste fra den gamle gaten hadde i voksen alder bosatt seg i nær avstand. Dette får meg til å tenke på Tajfels teori, og hvordan respondenten fortsatt føler en sterk tilhørighet til et område som en sosial enhet. Familien som sosial enhet er også viktig, og flere peker på hvordan bånd til familien er viktig for tilhørigheten. En respondent viser til en sterk tilknytning til de gamle, og hvordan deres tilhørighet gjennom fortellinger videreføres.

"Hadde sterk tilknytning til de gamle, va mykje borte hos ho mormor...Snakka med de gamle, fått historie fra de, fått kulturen og opplevelsan demmes."

Mange peker også på et ønske om å videreføre trygge oppvekstvilkår, og flere forteller om hvordan de fortsatt oppsøker områder i omgivelsene som de har sterke barndomsminner til.

En av respondentene har nylig fått en datter, og forteller om hvor viktig det er for henne å videreføre de opplevelsene hun selv gjorde seg som barn, knyttet til omgivelsene.

Æ gjekk jo tura for mæ sjøl og utforska når æ va 10-11 år og utforska skog og mark, men i ettertid har æ alltid bare gått i samme ruta...Æ har oppdaga så mye nytt i naturen rundt mæ, stadig vekk, etter at æ fikk ho. Æ har satt mæ opp ei liste, fordi at æ vil at ho skal bli glad i naturen rundt her, og at vi skal bruk den mykje, som en lekeplass, ikkje sant."

Bånd til egen familie, et ønske om å videreføre verdier knyttet til omgivelsene styrker de følelsesmessige båndene til stedet, til tilhørigheten.

Endringsevne og – vilje

Rundt halvparten av respondentene frykter ikke at omgivelsene vil endres i vesentlig grad som følge av oljeutvinning. De føler en større frykt til endringene som følger av fraflytting, av stillstand, rett og slett at stedene ikke endrer seg nok, ikke henger med i utviklingen, og slik faller i bakevja og står i fare for å dø ut. Det skal sies at det er forskjell på svarene fra respondenter bosatt i større tettsteder, som for eksempel Sortland, og mindre steder som eksempelvis Bø i Vesterålen. Da befolkningsstrukturen- og nedgangen er veldig ulike innad i regionen, vil dette gi utslag i hvordan folk oppfatter de mulige endringer som kan komme som følge av oljeutvinning. I distrikter med stor fraflytting klamrer man seg gjerne til håpet om at oljeutvinning skal gi nytt liv. Samtidig gis det uttrykk for skepsis også i distriktene:

"folk vil prøve å få seg annet arbeid, altså primærnæringen vil dø heilt ut. Det ekkje nån som holde på med jordbruk hvis du kan dra ut på plattform hver fjortende dag, ligg på en supplybåt også kan dem kom på land og ha fritt og få seg ei feit betaling. Der e en balansegang der, men vi blir ikkje nokka rikare her i Bø om de finn olje utafør her. Da syns æ heller de kunne ha satsa på de ressursan som e i havet.."

Det som derimot kommer til uttrykk fra et flertall av respondentene er hvordan en sterkere *regional* tilhørighet oppleves som følge av debatten om oljeutvinning. En respondent som omtalte seg selv som motstander viser til hvordan en trussel mot omgivelsene slik de er i dag har ført til, slik hun opplever det, en sterkere samhörighet innad i regionen.

"..vi e litt mer en samla tropp som har stått sammen og ønska at det ikkje skal skje. Du kan jo sammenligne det litt med tilhørigheta til Norge når vi stemte nei til EF."

Dette indikerer også en vilje om å stå samlet mot noe som oppleves som en overtredelse utenfra. Mentaliteten "oss" mot "dem" er slik sett tydelig.

En respondent forteller om hvordan hun, når det debatteres på tv eller radio om konsekvensutredning eller ei, er veldig bevisst på om det refereres til oljeutvinning utenfor Lofoten, eller om det omtales, som riktig er, til oljeutvinning utenfor Lofoten, *Vesterålen* og *Senja*. For henne er det prinsipielt viktig at *Vesterålen* nevnes på lik linje med Lofoten. Dette forklarer hun også ut i fra behovet for å forankre sin tilhørighet til *Vesterålen*:

"hvis æ skal forklare kor æ kommer fra, så e det veldig sånn, ja Vesterålen...du har noen som absolutt med en gang veit kor det e hen og gjerne har vært her, men så har du andre, som e litt sånn nja, ikkje heilt sekker, og visst æ da sir at det e rett ved siden av Lofoten, så ja da, da veit dæm kor det e hen. Og det har jo vært en slags trigger før mæ."

Det at Lofoten, som er naboregion og som kan sies å ha en sterk representasjon som følge av markedsføring og turisme, oppfattes som et stedsnavn som befester *Vesterålen* geografisk, er for henne et triggerpunkt. Hun, som flere andre respondenter, peker på en bevissthet i forhold til hvordan man introduserer seg overfor andre. På spørsmål om hvordan de presenterer seg overfor fremmede, følges stedsnavnet ofte opp med *Vesterålen*; som sitatet under viser:

"Myre, sei æ vel kanskje først, og når de ikkje forbinde det med noen ting så presisere æ at det e Myre i Vesterålen."

Det er ikke Myre, i Nordland, eller Myre i *Vesterålen*, like ved Lofoten. Dette indikerer at *Vesterålen* er en identifiserende region, og videre at dette av enkelte respondenter har blitt forsterket som følge av debatten om petroleumsvirksomhet.

Kunnskapsinnhenting *Vesterålen*

Da prosessen med å avgjøre hvorvidt man skal tillate petroleumsvirksomhet utenfor Lofoten, *Vesterålen* og *Senja* ikke har kommet til konsekvensutredningsnivå enda, er det ikke mulig å gjøre en vurdering basert på denne. Det er imidlertid gjort en kunnskapsinnhenting (KI) i regi av Olje- og Energidepartementet (2012) som en forstudie til konsekvensutredning. Ved å se på hvilken kunnskap det er vektlagt å innhente får man en forståelse av i hvilken grad relasjonen mellom mennesket og omgivelsene er ilagt betydning. Derfor vil jeg vektlegge å se på hvilken kunnskap det er vektlagt å innhente, i større grad enn hvorvidt det, basert på kunnskap om ulike temaer, vurderes om det er positive eller negative virkninger som følge av petroleumsvirksomhet. Jeg vil allikevel kunne vise til slik vurdering hvis jeg finner det relevant for problemstillingen.

I kunnskapsinnhenting (KI) vurderes virkninger av mulig petroleumsvirksomhet i uåpnede havområder utenfor norskekysten, fra Namsos i syd til Tromsø i nord, se vedlegg 1 for oversiktskart over analyseområdet. Det opplyses om at Lofoten, Vesterålen og Senja-regionen (LoVeSe) vies særskilt oppmerksomhet. Resultatene fra KI skal kunne brukes i en eventuell konsekvensutredning. KI er en sammenstillingsrapport bestående av tematiske fagstudier. Det opplyses i KI at det for enkelte grunnlagsrapporter ble spesifisert i anbudsgrunnlaget at direkte kontakt med lokale interesser og myndigheter skulle inngå som en del av utredningsarbeidet (Olje- og energidepartementet 2012).

Det vises til at med unntak av Midt-Troms og Salten har hele analyseområdet opplevd befolkningsnedgang, med størst nedgang i LoVeSe. LoVeSe har også noe høyere arbeidsledighet og andel uføre enn resten av analyseområdet. Det vises til at fiskerinæringen har stor betydning for sysselsettingen og verdiskaping i LoVeSe, samt at reiselivsnæringen også er viktig.

KI stiller spørsmålet: *"Hvilke ringvirkninger vil petroleumsvirksomhet skape?"* (Olje- og energidepartementet 2012) Her beskriver rapporten både negative og positive ringvirkninger som følge av petroleumsvirksomhet. Rapporten estimerer verdiøkning som følge av sysselsetting i kroner og ører, beskriver mulige konflikter med fiskerinæringen, og hvilke ringvirkninger petroleumsvirksomhet kan ha for miljøet. Temaene for kunnskapsinnhenting inkluderer blant annet samfunns- og næringsmessige virkninger, og ringvirkninger for reiseliv og fiskerinæringen. Ingen av fagtemaene tar opp verdibaserte eller kvalitative spørsmål. Et kjapt søk i dokumentet gir ingen interessante funn på hverken tilhørighet, identitet eller opplevelse. Enkeltpersoner omtales kun én plass i rapporten, og det er når det opplyses om at alvorlighetsgraden av et akutt oljeutslipp vil variere for ulike grupper i samfunnet. Her sies det at *"Et utslipp kan være alvorlig for enkeltpersoner, lokalsamfunn og enkeltbedrifter – uten at det nødvendigvis er et stort problem for næringssektorer, regioner eller befolkningen mer allment...et utslipp kan også skape angst og frustrasjoner hos dem som rammes direkte"* (Olje- og energidepartementet 2012 s. 108). Et utslipp, som en mulig konsekvens som følge av petroleumsvirksomhet, sies å kunne være alvorlig for enkeltpersoner og lokalsamfunn. Kunnskapsinnhenting redegjør ikke videre hva som illegges dette, ei heller hvorfor det kan skape angst og frustrasjoner, eller hvordan dette kan forhindres.

Innhentet kunnskap sier først og fremst noe om forventet verdiskaping, men fortrinnsvis der dette kan måles i kroner og ører. Det foreligger kunnskap om hvilke utfordringer som kan tenkes i forhold til konfliktområdet fiskerinæring og petroleumsvirksomhet, men lite om hvilke

utfordringer (kvalitativ data) fiskeren og hans familie vil kunne møte som følge av for eksempel tap av verdigrunnlag knyttet til omgivelsene. For fiskeren kan det tenkes at mye av hans identitet og tilhørighet er sterkt knyttet til det verdigrunnlaget han har skapt, med utgangspunkt i omgivelsene.

Proessen

Departementet la opp til en åpen og involverende prosess i kunnskapsinnhenting. I samarbeid med regionrådene i Sør-Troms, Vesterålen, Lofoten og Salten (og Ofoten), inviterte departementet til åpne innspillmøter om programmet for kunnskapsinnhenting i Harstad, Stokmarknes, Svolvær og Bodø i august 2011. KI og tilhørende dokumenter, samt høringsuttalelser til rapporten er tilgjengelig på regjeringens hjemmeside. Ulike organisasjoner har kommet med innspill til hvorvidt man med bakgrunn i kunnskapen som er innhentet, bør gå videre med konsekvensutredning eller ikke. Argumentasjon mot konsekvensutredning som går igjen er bekymring for sameksistens mellom fiskerinæringen og petroleumsnæringen, og frykt for miljøet. Samtidig er det mangel på tiltro til rapporten som går igjen fra mange av organisasjonene som er i mot, som for eksempel uttalelsen fra Direktoratet for naturforvaltning viser: *"DN er uenige i sammenstillingsrapporten/ sammendragets framstilling av at miljørisikoen er gjennomgående lav i analyseområdet. Vi mener denne framstillingen bidrar til å bagatellisere de store miljømessige utfordringene i analyseområdet."* (Høring - Kunnskapsinnhenting av virkninger av petroleumsvirksomhet i det nordøstlige Norskehavet, 2013) Slik jeg ser det er det naturlig at ulike organisasjoner innenfor oljenæring, fiske og miljøforvaltning fokuserer på sine kjernesaker. Som organisasjon står man også sterkere enn for eksempel som enkeltperson, bygdelag eller lignende. Når hovedbudskapet i kunnskapsinnhenting, slik jeg ser det, er hvilke fordeler og ulemper petroleumsvirksomhet vil ha for enkelte kjerneområder som sysselsetting, verdiskaping i form av kroner og ører, fiskeindustri og miljøet, er det disse temaene som det kommer uttalelser til. Kan det tenkes at flere ville gitt uttalelser hvis det hadde vært innhentet mer kvalitativ kunnskap?

Formålet med en KI er å *innhente kunnskap*. Kan det tenkes at en del av en kunnskapsinnhenting bør være å innhente stedsforankret kunnskap? Kan det være et ledd i forhold til å sikre aktiv medvirkning, jfr. Arnsteins medvirkningsstige? Jeg har tidligere vist til seniorforsker Thomas Johansens uttalelser om at konsekvensutredninger bør inneholde

verdibaserte og kvalitative utredninger. Slik jeg ser det er en forutsetning for dette å innhente rett kunnskap, til rett tid.

Oppsummering

Det kvalitative studiet viser viktige aspekter ved relasjonen mennesket og omgivelsene. For Vesterålen som tilfelle sitter jeg igjen med en følelse av at det visuelle landskapet; fjellene, havet og naturen er viktige identitetsskapende elementer som de fleste knytter tilhørighet til. Omgivelsene er viktige elementer for opplevelsen av trygghet, nærhet til kjente opplevelser og minner, og verdier knyttet til bruk. Relasjonen til omgivelsene kommer til uttrykk gjennom handlinger; man oppsøker stillheten fordi denne gir ro, eller forbinder lukten fra havet med barndom og minner. Omgivelsene gir tilhørighet, noe som også forsterkes hos enkelte når man opplever frykt for tiltak som kan endre omgivelsene slik man kjenner disse i dag. Med utgangspunkt i litteraturstudiet og den kvalitative undersøkelsen i Vesterålen vises det til at viktige aspekter ved menneskets forhold til omgivelsene er identitet og tilhørighet, følelsen av trygghet og kjennskap gjennom kunnskap, og at dette forsterkes gjennom bruk og opplevelser knyttet til omgivelsene. Kunnskapsinnhenting har fokus på verdiskaping og ringvirkninger, først og fremst samfunns- og næringsmessige virkninger, og ringvirkninger for reiseliv og fiskerinæringen. Det sies ingenting om hvilke ringvirkninger petroleumsvirksomhet vil kunne ha for menneskets relasjon til omgivelsene, eksempelvis hvilke virkninger petroleumsvirksomhet vil ha for stedsidentitet, stedpresentasjon (og videre stedstap), eller tilhørighet.

5 ANALYSE- OG UTREDNINGSMETODIKK

I dette kapitlet sees det nærmere på eksisterende kunnskapsgrunnlag og aktuelle analyse- og utredningsmetoder. Hensikten med å se på hvilken, og hvordan, kunnskap innhentes er å få en forståelse av hvilken betydning relasjonen mennesket og omgivelsene gis ved utredning av store ressursutvinningsprosjekter i dag. Fanges rett kunnskap opp, til rett tid?

NIJOSs referansesystem for landskap

“Det norske landskapet er en viktig del av vår felles identitet” (Puschmann 2005 s.5). Med denne formuleringen innledes forordet til NIJOS (Norsk institutt for jord- og skogkartlegging) referansesystem for landskap. Siden 1989 har NIJOS jobbet med å kartlegge det norske landskapet. Formålet med referansesystemet er å *“synliggjøre forskjellige hovedtyper av landskap slik at deres særegne kvaliteter kommer klarere fram”* (Puschmann 2005 s.5). Kartleggingen av landskapet har resultert i 45 landskapsregioner, der inndelingen er basert på studier av landskapets hovedkomponenter; *landskapets hovedform, landskapets småformer, vann og vassdrag, vegetasjon, jordbruksmark, bebyggelse og tekniske anlegg*. Til sammen danner de ulike landskapskomponentene et landskaps *landskapskarakter*; landskapets romlige innhold og visuelle uttrykk. Landskapskarakteren kan sies å være en sammenstilling og en form for oppsummering som søker å framheve *både helhetstrekk, særpreg, mangfold og inntrykksstyrke* (Puschmann 2005 s. 17).

De 45 landskapsregionene kan ytterligere deles inn i *underregioner, landskapstyper og landskapsområder*, hvor sistnevnte vil gi mest detaljert kunnskap. Hvor inndelingen i landskapsregioner bygger på de store og samlende karaktertrekkene i landskapet, vil inndelingen av landskapsområder også baseres på landform, men komponentene i landskapet som vegetasjon, jordbruksmark og bebyggelse/ tekniske anlegg vil i større grad påvirke inndelingen. Ved bruk av referansesystemet som kunnskapsgrunnlag ved utredninger på lokalt stedsnivå vil områdenivået ha størst relevans. Inndeling av landskapsområder er ikke gjort som en del av referansesystemet, men det opplyses om at det som vil være viktig ved inndeling av landskapsområder er en inngående beskrivelse av landskapskomponenter, samt en vurdering av områdets landskapskvaliteter.

Det som gjøres av vurdering for de 45 landskapsregionene, i tillegg til tekstlig beskrivelse av de ulike komponentene, er deres visuelle betydning for, og utbredelse i, landskapsregionen. Hvis en landskapskomponent, for eksempel landskapets hovedform, anses som å være dominerende og avgjørende for landskapskarakter og avgrensning, indikeres dette ved å gi *** (tre stjerner), mot ingen stjerner hvis den anses som ubetydelig. "Stjernevurderingen" graderes på fire nivåer; (***), (**), (*) og (-).

Et av formålene med referansesystemet er å kunne møte utfordringer ved forvaltning av landskapet og dets ressurser. For å imøtekomme landskapsendringer vises det til at denne kategoriseringen og beskrivelsen av landskapet kan benyttes som referanse for forvaltning, skjøtsel og prioritering når avgjørelser knyttet til landskapet tas. Landskapet er i endring, og interessen for landskapets ressurser er økende både nasjonalt og internasjonalt.

Systematisk basert kunnskap om landskapets oppbygging, ressurser, særpreg og tåleevne, som referansesystemet fordrer å være, beskrives innledningsvis som en forutsetning for å imøtekomme de endringsprosessene som økt press på naturressursene vil gi. Dette også med tanke på landskapets visuelle kvaliteter.

NIJOS anvendes i dag ofte som kunnskapsgrunnlag når analyser og verdivurdering av landskapet gjøres som del av utredninger. Interessant i forhold til dette er hvilken kunnskap man kan tilegne seg gjennom eksisterende kilder, som NIJOS referansesystem, når utredninger knyttet til større ressursutvinningsprosjekter gjøres.

Analyse - og utredningsmetodikk

Her sees det nærmere på hvordan omgivelsenes betydning ivaretas gjennom aktuelle analyseverktøy som benyttes i dag. Omgivelsenes betydning for tilhørighet og identitet kan vanskelig registreres og oppfattes av fagfolk alene, men kan komme til syne ved at folk gis anledning til å sette ord på dette gjennom handling og aktiviteter.

I den forestående gjennomgangen vektlegger jeg derfor å se på i hvilken grad medvirkning tilrettelegges, og hvordan kunnskap om landskapet og stedet sikres gjennom forståelse av menneskets bruk og handlinger i landskapet, jfr. Kroghs relasjonelle landskapsform *landskaping*. I de tilfeller der det gjøres en verdivurdering av landskapet eller stedet, sees det

videre på hvorvidt menneskets tilhørighet og identitet er gitt betydning når verdivurdering gjøres. Det optimale hadde vært å se på hvordan metodene er anvendt i praksis, men jeg mener at en forutsetning for å vurdere metodene ligger i beskrivelsen av hvordan analysene skal gjennomføres, fremgangsmåten. Hvordan fagfolk anvender analysene i praksis kan variere fra prosjekt til prosjekt, og jeg mener at jeg får en klarere forståelse av metodene ved å se på beskrivelsene av analysenes fremgangsmåte.

Utvalg

Utvalget av analysene som vurderes er et strategisk utvalg basert på hva jeg anser som mest relevant i forhold til problemstillingen. Gjennom landskapsarkitektstudiet har jeg fått kjennskap til disse analysene og også anvendt enkelte, noe som videre ligger til grunn for utvalget av analyser. Metodene som gjennomgås anvendes i dag som del av utredninger. Jeg starter med å se på en konsekvensanalyse, deretter steds- og landskapsanalyser. Jeg har også valgt å belyse en medvirkningsmetode utviklet av NINA. Denne fikk jeg kjennskap til gjennom litteratursøk i masterperioden, og jeg mener at den kan ha verdifulle og relevante aspekter som man muligens kan dra nytte av i analyse- og utredningsmetodikk. Det sees nærmere på:

- Konsekvensanalyse
- Landskapsanalyse
- DIVE- analyse
- Sosiokulturell stedsanalyse
- Landskapsressursanalyse
- AEAM, medvirkningsmetode som videreutviklet av NINA

Det poengteres at analysene her ikke gjengis i sin helhet, men at det sees på de delene av analysene som er relevante for problemstillingen.

Konsekvensanalyse

Mitt utgangspunkt for å vurdere konsekvensanalyser er Statens Vegvesens metodikk som beskrevet i "Håndbok 140 – konsekvensanalyser" (2006). En konsekvensanalyse kan sies å være en vurdering av alle de fordelene og ulempene et gitt tiltak eller prosjekt vil ha for eksisterende forhold, og skiller seg slik fra landskaps- og stedsanalyser. Der en

landskapsanalyse registrerer og verdivurderer for å ha et grunnlag for god planlegging, gjøres det i konsekvensanalyser en vurdering av et bestemt tiltaks egenskaper, og hvilke konsekvenser dette tiltaket vil ha for mennesket og omgivelsene (Statens Vegvesen 2006). I konsekvensanalyser kan det også gjøres en vurdering av ulike alternativer, for å se hvilket alternativ som vil gi minst konsekvenser i forhold til dagens tilstand. Konsekvensanalyser er ofte en del av lovpålagte konsekvensutredninger som gjøres ved tiltak som vil ha virkning for miljø og samfunn. Konsekvensanalysen som her gjennomgås er i utgangspunktet beregnet for Statens Vegvesens forvaltningsområde. Allikevel er håndboken et benyttet redskap ved andre typer tiltak og prosjekter hvor konsekvensutredninger er nødvendig, eller ved planer der det er hensiktsmessig å kartlegge verdier, omfang og konsekvens. En konsekvensanalyse er en omfattende og detaljert analyse. Det gis her en kort oversikt over hva grunnprinsippene er, før det sees nærmere på de delene av analysen som omfatter omgivelsene.

Konsekvensanalysen som beskrevet i håndbok 140 består av en samfunnsøkonomisk analyse og eventuelt en utredning av lokale og regionale virkninger. I den samfunnsøkonomiske analysen gjøres det en vurdering av alle relevante fordeler og ulemper som et tiltak vil føre til for samfunnet. Det skilles mellom prissatte og ikke-prissatte temaer når vurdering av konsekvens gjøres. Relevant her er de temaene som det ikke kan settes en verdi på i kroner og ører, men hvor vurderingen gjøres ut i fra en skala som angir om konsekvensen av tiltaket er av positiv eller negativ art. Hvorvidt noe er positivt eller negativt vurderes ut i fra dagens verdi, også kalt 0- alternativet. De ikke-prissatte konsekvensene er delt inn i fem fagtemaer, som tabell 1 viser. Fagtemaene representerer ulike aspekter ved miljøet, og utfyller hverandre. I dette ligger det at faren for dobbeltelling av konsekvens er minimal, da temaene ikke overlapper hverandre (Statens Vegvesen 2006).

Landskapsbilde/Bybilde	Ikke prissatt	Endringer i ubebygde strøk, spredtbygde strøk, by og tettbygde strøk
Nærmiljø og friluftsliv	Ikke prissatt	Endrede kvaliteter i boligområder, identitetsskapende elementer, uteområder, friluftsområder, service, veg- og stinett for gående og syklende
Naturmiljø	Ikke prissatt	Inngrep i større områder og systemer, regional grønnstruktur, viktige enkeltområder, naturtypeområder, naturhistoriske områder
Kulturmiljø	Ikke prissatt	Inngrep i fornminner, samiske kulturminner, kulturmiljøer
Naturressurser	Ikke prissatt	Inngrep i områder for jordbruk, skogbruk, reindrift, fiske og havbruk, bergarter og malmer, vann

Tabell 1: Ikke- prissatte fagtemaer, og nærmere utdypet hva som legges i disse. (Statens Vegvesen 2006 s. 62)

I håndboken er det utarbeidet kriterier for vurderinger av verdi for hvert av de fem fagtemaene. Det er disse kriteriene som vil være interessante å se på i forhold til *hvem* som har mulighet til å innvirke de verdivurderingene som gjøres, og i hvilken grad viktige aspekter i mennesket relasjon til omgivelsene, som identitet og tilhørighet, tas til følge og gis verdi.

Det ligger en usikkerhet i forhold til vurderingen av de ikke-prissatte konsekvensene (Statens Vegvesen 2006). Blant annet viser metoden til at det kan forekomme tvil i forhold til om verdien av en konsekvens er anslått rett. Det vises for eksempel til at ulike fagpersoner kan vurdere verdier ulikt ut fra faglig ståsted, og at ulike grupper i samfunnet kan ha verdinormer som avviker fra fagpersonen(es) ståsted.

Verdi –omfang - konsekvens

Analysen av de ulike temaene bygger på registreringer fra allerede eksisterende relevante kilder og registreringer, samt befaring av området. Basert på dette beskrives områdets overordnede karakteristiske trekk, og videre deles området inn i ulike miljøer eller områder. Deretter gjøres det en verdivurdering ut fra en tredelt skala; liten – middels – stor, for hvert av disse områdene/miljøene.

	Liten verdi	Middels verdi	Stor verdi
Tekniske og industrielle kulturmiljøer og rester etter slike (industri, samferdsel)	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er vanlig forekommende - Inneholder bygninger uten spesielle arkitektoniske kvaliteter 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er representativt for epoken, men ikke lenger vanlig - Inneholder bygninger med arkitektoniske kvaliteter 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er sjeldent og spesielt godt eksempel på epoken - Inneholder bygninger med spesielt store arkitektoniske kvaliteter

Tabell 2: Eksempel på verdisetting av et tema (Statens Vegvesen 2006 s. 202)

Kriterier for fastsettelse av verdi er utarbeidet for hvert tema. I tabell 2 gis det et eksempel på verdivurderinger, her for tekniske og industriell kulturmiljøer.

Etter å ha vurdert de ulike områdenes verdi, vurderes omfanget de endringene et tiltak antas å medføre for hver av de ulike områdene. Kriterier for fastsettelse av omfang er fastsatt for hvert fagtema. På samme måte som verdivurderingen gjøres ut fra en skala, gjøres det samme når man fastsetter tiltakets omfang, som vist eksempel på i tabell 3.

	Stort positivt omfang	Middels positivt omfang	Lite/intet omfang	Middels negativt omfang	Stort negativt omfang
Viktige sammenhenger mellom naturområder	Tiltaket vil i stor grad styrke viktige biologiske/landskapsøkologiske sammenhenger.	Tiltaket vil styrke viktige biologiske/landskapsøkologiske sammenhenger.	Tiltaket vil stort sett ikke endre viktige biologiske/landskapsøkologiske sammenhenger.	Tiltaket vil svekke viktige biologiske/landskapsøkologiske sammenhenger.	Tiltaket vil bryte viktige biologiske/landskapsøkologiske sammenhenger.

Tabell 3: Eksempel på vurdering av omfang (Statens Vegvesen 2006 s.140)

Siste steg i konsekvensanalysen er å sammenholde et områdes verdi opp mot omfanget et tiltak vil gi, og slik kunne si noe om konsekvensen av tiltaket. Vurderingen av konsekvensen angis på en ni delt skala.

De fagtemaene hvor det vil være aktuelt å vurdere menneskets relasjon til omgivelsene er landskapsbilde/bybilde og friluftsliv/nærmiljø. Disse vil nå gjennomgås nærmere for å se hvordan det eventuelt tilrettelegges for medvirkning, og i hvilken grad aspekter som tilhørighet og identitet tas til følge når verdivurdering gjøres.

Landskapsbilde/bybilde

Med landskapsbilde/ bybilde er det de visuelle omgivelsene det henspilles til, fra det tette bylandskapet til det uberørte naturlandskap. Med landskap menes det i denne sammenhengen *"et område som er formet under påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og menneskelige faktorer. Byen er i denne betydning en type landskap"* (Statens Vegvesen 2006 s. 147). I fare for at de ulike fagtemaene skal overlappe hverandre, understrekes det at det er de visuelle kvalitetene som vurderes. Hvilken *betydning* omgivelsene har for de som bruker disse omtales under fagtemaet "nærmiljø og friluftsliv". Det vil allikevel være interessant å se hvordan brukermedvirkningen er i forhold til omgivelsenes visuelle kvaliteter, da dette også spiller en rolle for relasjonen mennesket og omgivelsene, som belyst i forrige kapittel.

Det vises til at kunnskap om landskapsbildet/bybildet først og fremst sikres gjennom befarings og registrering i området. Innsamling av dokumentasjon er også et viktig kildegrunnlag, og det vises blant annet her til at tidligere utførte landskaps- eller stedsanalyser kan være viktige kilder. Basert på innhentet kunnskap beskrives det hvordan strukturer, former og elementer i landskapet spiller sammen og gir området en karakter. Deretter deles planområdet inn etter områders ulike visuelle karakter. Verdivurderingen tar utgangspunkt i tre ulike *områdetyper*. Områdetypene, samt kriteriene for vurderingen av verdi av disse vises i tabell 4.

	Liten verdi	Middels verdi	Stor verdi
Områder der naturlandskapet er dominerende	<ul style="list-style-type: none"> - Områder med reduserte visuelle kvaliteter 	<ul style="list-style-type: none"> - Områder med visuelle kvaliteter som er typiske/representative for landskapet i et større område/region - Områder med vanlig gode visuelle kvaliteter 	<ul style="list-style-type: none"> - Områder med spesielt gode visuelle kvaliteter, som er uvanlige i et større område/region - Områder der landskapet er unikt i nasjonal sammenheng
Områder i spredtbygde strøk	<ul style="list-style-type: none"> - Områder med reduserte visuelle kvaliteter - Områder hvor landskap og bebyggelse/anlegg til sammen gir et mindre godt totalinntrykk 	<ul style="list-style-type: none"> - Områder med visuelle kvaliteter som er typiske/representative for landskapet i et større område/region - Landskap og bebyggelse/anlegg med vanlig gode visuelle kvaliteter 	<ul style="list-style-type: none"> - Områder med spesielt gode visuelle kvaliteter, som er uvanlige i et større område/region - Områder hvor landskap og bebyggelse/anlegg til sammen gir et spesielt godt eller unikt totalinntrykk
Områder i by og tettbygde strøk	<ul style="list-style-type: none"> - Områder som bryter med byformen og utgjør et mindre godt totalinntrykk - Områder som har reduserte eller dårlige visuelle kvaliteter eller utgjør et mindre godt totalinntrykk 	<ul style="list-style-type: none"> - Områder med vanlig gode visuelle kvaliteter - Områder som er tilpasset byformen og gir et vanlig godt totalinntrykk 	<ul style="list-style-type: none"> - Områder som forsterker byformen og utgjør et spesielt godt totalinntrykk - Områder som har spesielt gode visuelle kvaliteter eller utgjør et spesielt godt totalinntrykk

Tabell 4 eksempler på hvordan verdi vektlegges for landskapsbilde/ bybilde(Statens Vegvesen 2006 s. 202)

Til eksempel gir *områder der naturlandskapet er dominerende* verdi ut ifra at et typisk landskap i regionen har middels landskapsverdi. Hvilken verdi det visuelle landskapet har gjøres altså ut fra en sammenligning med det omkringliggende landskapet for øvrig. Det visuelle landskapet gis kun høy verdi hvis de anses som *unike i nasjonal sammenheng*, som figuren over illustrerer.

Selv om det i beskrivelsen av analysen av landskapsbilde/bylandskap vises til overordnede politiske mål om å sikre at det blir tatt estetiske hensyn til landskapet i all planlegging, sies det lite eller ingenting om hvordan folk flest skal kunne delta i verdivurderingen av landskapets visuelle kvaliteter. Det vises blant annet til Landskapskonvensjonen og hvordan det gis føringer for planlegging og forvaltning av landskapet, men det sies ingenting om hvordan analysemetoden fordrer å skaffe kunnskapsgrunnlag om omgivelsene fra brukerne. Slik det oppfattes er det først og fremst gjennom steds- og landskapsanalyser, som det vises til som mulig kunnskapsgrunnlag, at brukerne av omgivelsene *kan* få en medvirkende rolle når det kommer til hvilke visuelle kvaliteter som vurderes. Hvilken betydning visuelle

kvaliteter har for opplevelsesverdien faller inn under fagtemaet 'nærmiljø og friluftsliv', som det nå sees nærmere på.

Nærmiljø og friluftsliv

For analysen av 'nærmiljø og friluftsliv' opplyses det at det vil være viktig å få frem hvilke virkninger et tiltak vil ha for beboerne og brukerne av det berørte området. Her vil det være interessant å se hvordan kunnskap om hva som er viktig for beboerne og brukerne innhentes, samt hva som er verdikriterier. Også her vises det til gjennomgang av eventuelle tidligere analyser som kunnskapsgrunnlag, samt registrering og befaring i området. I tillegg vises det til at innhenting av informasjon gjennom medvirkning fra beboere og brukere vil være en del av datainnsamlingen, og at kunnskap innhentert fra skiftlige kilder alltid må sammenholdes med informasjon fra lokalkjente personer. For å videre kunne dele planområdet inn i mindre avgrensede områder vises det til et utvalg av registreringskategorier som kan være aktuelle, for eksempel møtesteder i byer og tettsteder og identitetsskapende områder/elementer. Med sistnevnte menes det at det gjøres en beskrivelse av hva som gjør et område eller element identitetsskapende, hvor mange som kjenner til området/elementet og hvem det har betydning for. Det understrekes at disse nevnes som eksempel på hva som kan registreres, ikke hva som må eller bør. Opplevelseskvaliteter går igjen som eksempel på hva som bør registreres innenfor de ulike kategoriene.

Basert på registreringene deles som tidligere nevnt planområdet inn i delområder som deretter gis en verdi. Det vises til at det ved inndeling bør tas utgangspunkt i slik lokalbefolkning oppfatter det hensiktsmessig. Ved verdisseting understrekes det at man må vurdere hvordan de ulike registreringskategoriene samlet bidrar til å trekke verdien opp eller ned. Tabell 5 viser hvordan verdivurderingen gjøres for ulike registreringskategorier. Som figuren viser er *brukerfrekvens* viktig for om det gis liten, middels eller stor verdi.

	Liten verdi	Middels verdi	Stor verdi
Vanlige boligfelt og boligområder	- Lav tetthet av boliger og få boliger	- Vanlige boligfelt og boligområder	- Tette konsentrasjoner av boliger
Øvrige bebygde områder¹⁾	- Lav bruks- og oppholdsintensitet - Ingen skoler, barnehager, lite fritidstilbud for barn og unge	- Middels bruks- og oppholdsintensitet - Fritidstilbud der en del barn og unge oppholder seg	- Svært stor bruks- og oppholdsintensitet - Grunnskoler/barnehager /fritidstilbud der mange barn og unge oppholder seg
Offentlige/ felles møtesteder og andre uteområder i byer og tettsteder (plasser, parker, løkker med mer)	- Uteområder som er lite brukt	- Uteområder som brukes ofte/av mange - Områder som har betydning for barn og unges fysiske utfoldelse.	- Uteområder som brukes svært ofte/av svært mange - Viktige områder for barn og unges fysiske utfoldelse - Områder som har betydning for et større omland
Veg- og stinett for gående og syklende	- Veg- og stinett som er lite brukt, og/eller som mange føler ubehag og utrygghet ved å ferdes langs - Ferdselslinjer med flere barrierer og/eller som oppleves som omveier og dermed er lite brukt	- Veg- og stinett som er mye brukt, - Ferdselslinjer til sentrale målpunkter ²⁾ - Ferdselslinjer som er en del av sammenhengende ruter	- Sentrale ferdelslinjer for gående og syklende som er svært mye brukt, har god framkommelighet, og oppleves som trygge og attraktive å ferdes langs - Hovedferdselslinjer til sentrale målpunkter ²⁾
Identitetsskapende områder/elementer	- Områder/elementer som få knytter stedsidentitet til	- Områder/elementer som noen knytter stedsidentitet til	- Områder/elementer som svært mange knytter stedsidentitet til

Tabell 5 Eksempel på kriterier for å bedømme verdi, hentet fra (Statens Vegvesen 2006 s. 174)

For å ta et eksempel fra tabell 5 kan vi se at for identitetsskapende områder/elementer som få knytter stedsidentitet til gis dette en lav verdi. For at et område eller element skal gis høy verdi skal *svært mange* knytte stedsidentitet til dette. Det viktigste verdikriteriet er altså bruk. Avgjørende for verdsettingen er altså at det gjøres registreringer av hvem og hva som brukes, og hvilket forhold brukerne har til det aktuelle området. Slik fremgangsmåten beskrives vil både registrering, inndeling av delområder og verdsetting avhenge av medvirkning fra brukere av området. Hvordan dette skal gjennomføres i praksis sies det lite om. At for eksempel identitetsskapende områder/ elementer tas med som registreringskategori er heller ingen selvfølge. Dette vil avhenge av fagfolkene som er ansvarlig for utarbeidelsen.

Et spørsmål jeg stiller meg er hvordan ikke-prissatte temaer kan sammenstilles med prissatte temaer. I en samfunnsøkonomisk analyse er resultatet gjerne matematisk fremstilt, som for eksempel at man veier alternativer opp mot hverandre ut i fra en gitt verdi, et tall for hvert

alternativets omfang/ konsekvens. Hvordan kan verdien av menneskets relasjon til omgivelsene tallfestes?

En annen ting er hvordan det tydelig skilles mellom hva som skal vurderes for hvert ikke-prissatte tema. Det spesifiseres for eksempel for landskapsbilde/bybilde at det er landskapets visuelle kvaliteter som registreres og vurderes, mens det for nærmiljø og friluftsliv vil være viktig å få frem hvilke virkninger et tiltak vil ha for beboerne og brukerne av det aktuelle området. Hvis nettopp det visuelle ved et bestemt landskap har sterk betydning for de som bruker området; hvilket fagtema faller det inn under? Når et visuelt landskap gis høy verdi fordi det anses å være unikt i nasjonal sammenheng gis ikke verdien på grunnlag av at det har visuell betydning for brukerne av landskapet. Hvordan skille mellom visuell verdi og opplevelsesverdi? Er det fare for at landskapets visuelle betydning for brukerne slik sett "faller mellom to stoler", fordi det er uklart under hvilket fagtema det bør fanges opp i?

Landskapsanalyse

Min redegjørelse av landskapsanalyse som metode gjøres på grunnlag av rapporten "*Landskapsanalyse - Framgangsmåte for vurdering av landskapskarakter og landskapsverdi*" utarbeidet av Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA) på oppdrag fra Miljøverndepartementet (2010). Rapporten viser en fremgangsmåte for landskapsanalyse, og skal gi grunnlag for utarbeidelse av to veiledere for landskapsanalyse. Den ene er rettet mot kommuneplanlegging, og den andre konsekvensutredning av vindkraftutbygging. Mest relevant for min problemstilling ville vært veilederen om vindkraft. Den er ventet ferdig i løpet av 2013, og har ikke vært mulig å oppdrive. Av den grunn brukes denne rapporten som utgangspunkt for vurdering av landskapsanalyse som metode for vurdering og verdsetting av landskap. I rapportens innledning nevnes det at formålet med rapporten er å vise en fremgangsmåte som vil være felles uansett bruk i ulike sammenhenger. Fremgangsmåten kan benyttes på ulike geografiske nivåer, fra overordnede regionale analyser, til kommunenivå og deler av en kommune og analyser knyttet til enkeltprosjekt i en gitt landskapssammenheng. Det poengteres at metoden behandler byer og tettsteder som en del av det større landskapet. Det er fremgangsmåten som er relevant for min del, for å se hvordan enkeltmennesket integreres i verddivurdering av landskapet, og i hvor stor grad relasjonen mellom mennesket og omgivelsene vektlegges.

Det poengteres i innledningen at utviklingen av metoden er en oppfølging av DN og RAs

"strategi for arbeid med landskap". I denne, som ble utgitt i 2007, anses landskapets verdi blant annet som ressurs for opplevelse og livskvalitet og som noe som bidrar til stedstilknytning og følelse av identitet og tilhørighet (RA & DN 2007). Inneforstått vil altså dette være elementer som er viktige å fange opp gjennom analysen. Målet med rapporten er blant annet å vise en *"trinnvis fremgangsmåte der det skilles tydelig mellom beskrivelse, tolkning og verdi,"* og å *"legge tilrette for en arbeidsform som gir mulighet for lokal medvirkning og dialog med ulike fag og forvaltningsmiljø"* (RA & DN 2010 s. 8).

Fremgangsmåte

Fremgangsmåten for landskapsanalysen er beskrevet gjennom fem faser. Man starter med en forberedende fase, deretter beskrives, tolkes og vurderes landskapet. I de fire første fasene identifiseres delområder, det gis en beskrivelse av disse, og en tolkning av delområdene ved å fastsette en *landskapskarakter*, og tilslutt en vurdering av landskapets verdi. Disse fasene skal gi et grunnlag man kan planlegge etter.

I analysen defineres landskapskarakter som: *"et konsentrert uttrykk for samspillet mellom et områdes naturgrunnlag, arealbruk, historiske og kulturelle innhold, samt romlige og andre sansbare forhold som særpreger området og adskiller det fra omkringliggende landskap."* (RA & DN 2010 s. 10). Det er altså fastsatt landskapskarakter som det gjøres en verdivurdering av.

I analysens beskrivelse av de ulike fasene er det blant annet en sjekkliste over hva som skal gjøres, hvilket kunnskapsbehov som er nødvendig, hva som kan være aktuelle kilder, og videre hvilke aktører og grad av medvirkning som er aktuelt for hver fase.

I introduksjonen til de ulike fasene sies det at det er opp til hver enkelt bruker av analysen og velge når eller i hvor stor grad medvirkning er ønskelig, men det gis anbefalinger til hver fase hvordan medvirkning kan gjennomføres. Rapporten har også et eget avsnitt som omhandler medvirkning (RA & DN 2010 kap. 2.6). Det vises også til gradering av medvirkning, samt at: *"Generelt vil lokalt baserte planer og utviklingsprosjekter forutsette mest aktiv medvirkning. Den europeiske landskapskonvensjonen oppfordrer til de mest aktive deltakelsesformene."* (RA & DN 2010 s. 13) Det trekkes frem hva Plan – og bygningsloven sier om medvirkning i forhold til regelverket og selve planleggingsprosessen. Videre sies det at medvirkning *"innebærer at relevante aktører kommer til orde"*, og at dette kan innebære både

konsultasjon av fagmiljø og kompetansepersoner, og også samarbeid med lokalbefolkning/ "folk flest" (RA & DN 2010 s. 12).

Registrering

For å få tilstrekkelig kunnskap om landskapets innhold og betydning angir analysen følgende utredningstemaer under den beskrivende fasen av analysen:

- Landformer og vann
- Vegetasjonsdekke og vegetasjonsstruktur
- Arealbruk og bebyggelse
- Kulturhistorien i landskapet
- Kulturelle referanser
- Romlig estetiske forhold

Av disse utredningstemaene er for eksempel *landformer og vann* og *vegetasjonsdekke og vegetasjonsstruktur* temaer som kan beskrives objektivt; det er kvantifiserbare og synlige egenskaper i landskapet, tilsvarende stedet/landskapet opplevd som *locate*. Det er for så vidt arealbruk og bebyggelse også, men til forskjell fra de to tidligere utredningstemaene viser analysen til intervju, observasjoner, spørreundersøkelser og lignende som mulige kunnskapskilder. Dette for å forstå hvordan befolkningen faktisk bruker landskapet gjennom å se, være i, gjøre og lære, og slik bedre forstå arealbruken. Dette er i tråd med Kroghs *landskaping*, at forholdet mellom mennesket og landskapet best forstås gjennom handling. For utredningstemaene *kulturhistorien i landskapet* og *kulturelle referanser* vises det også til lokalkjente personer og informanter (Informanter anses å være nøkkelpersoner som kan prate på vegne av et større antall). Temaene omhandler vår felles historie, noe som ikke er direkte nedfelt i det fysiske landskapet. Selv om mye av kunnskapen kan hentes fra nedtegnede beskrivelser, historier og egne observasjoner, kan mye nøkkelinformasjon hentes fra lokale innbyggere som har *kjennskap* til stedets historie. Dette går også på bruk av landskapet i fortid og nåtid, og slik forstå ulike forutsetninger for bosetning i landskapet. For *romlig-estetiske forhold* er også lokale informanter ansett som et kunnskapsgrunnlag, men det sies ikke noe om hvordan lokale informanter kan benyttes. Viktig for utredningstemaet er blant annet å forstå hvordan vi *sanser* med hele kroppen i det landskapet vi omslutes av og er en del av; landskapsopplevelsen som noe *mer enn* synsinntrykk.

Basert på kunnskapsinnhenting er neste steg å tolke det grunnlaget man sitter med og slik gi landskapskarakter til ulike delområder. Metoden nevner her at man bør gå i dialog med kommune og lokalsamfunn for å forsikre seg at områdeinndelingen samsvarer med en allmenn oppfatning av landskapet. Metoden refererer til dette som en *gyldighetstest*, en mulighet for å sikre seg at forståelsen av landskapet er *"slik folk oppfatter det"* (RA & DN 2010).

Verdsetting

Det gjøres i neste fase en verdsetting av landskapet. Med dette menes det at hver landskapskarakter gis en verdi. Metoden har utarbeidet et sett med *verdikriterier* til bruk i dette arbeidet. Det sies at *"gjennom bruken av disse vil vi få fram summen av verdier som knytter seg til landskapskarakteren og den kunnskapen, de opplevelsene og den tilhørende bruken som landskapet gir muligheter for"* (RA & DN 2010 s. 40). Det trekkes frem at denne verdsettingen kan gjøres i medvirkning med lokale brukergrupper. Landskapskarakteren gis altså en verdi, og et av verdikriteriene som er av særlig relevans i denne sammenhengen er *tilhørighet og identitet*. Når vurderingen gjøres tar man da stilling til om *"det er et landskap folk (lokalt/regionalt/på landsbasis) har sterk tilhørighet til, basert på for eksempel hendelser eller geografiske kjennetegn/landemerker?"* Og videre om *"denne tilhørigheten inngår i folks identitet, knyttes identiteten til landskapet?"* (RA & DN 2010 s. 43). Hvor mange verdikriterier man legger til grunn når verdivurderingen gjøres avhenger av formålet med analysen. Likeså vil den endelige verdivurderingen være basert på skjønn, og verdifastsettelsen baserer seg på en sammenveining av verdivalgene på de enkelte kriteriene. For eksempel kan høy verdi på kriteriet *tilhørighet og identitet* være nok til at området blir ansett som å ha høy verdi, uavhengig av hvordan man verdsetter de andre kriteriene. Alt avhenger av hvordan man vekter de ulike kriteriene.

DIVE- analyse

DIVE- analysen (Describe- Interpret- Value- Enable) er en kulturmiljø- analyse for landskap, byer og steder utarbeidet av Riksantikvaren. Utgangspunkt for redegjørelsen er RAs veileder *"Kulturhistorisk stedsanalyse"* (Reinar & Westerlind 2009). Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Jeg har valgt å ta med denne analysen selv om den ikke indirekte har med verdsetting av landskapet å gjøre.

Jeg mener den fortsatt kan være interessant da det er en metode for å verdsette omgivelsene, og kan ha interessante vinklinger mot medvirkning. Det sies også i innledningen til veilederen at analysen kan anvendes som kunnskapsgrunnlag i landskapsforvaltning på alle nivå. Gjennom analysen kartlegges det hva som har vært og er sosialt, økonomisk, kulturelt og fysisk viktig for et steds utvikling. Analysen vektlegger *kulturarven* som verdi- og utviklingsressurs, og det er analyseområdet historiske betydning som fremfor alt begrunner kulturarvens verdi.

Oppbygningen av analyseprosessen er avledet av 4 grunnleggende spørsmål:

D - Hva forteller dagens landskap og miljø om analyseområdets opprinnelse, utvikling og karakter?

I - Hvorfor har enkelte elementer og karaktertrekk i analyseområdet hatt spesiell samfunnsmessig betydning?

V - Hvilke historiske elementer og karaktertrekk har spesiell verdi, kan de utvikles og hvor går grensene for hva de tåler?

(E - Hvordan kan stedets prioriterte, historiske karaktertrekk og ressurser forvaltes og utvikles?)

Figur 4: DIVE- analysens oppbygning (Reinar & Westerlind 2009 s.8).

De fire spørsmålene besvares gjennom fire trinn. hvorav jeg i denne sammenhengen bare ser de tre første trinnene som relevante for oppgavens problemstilling, altså beskrive (T1), fortolke (T2) og vurdere (T3), som figur 4 illustrerer. Analysens første trinn er en beskrivende arbeidsfase hvor det etableres et kunnskapsgrunnlag for å forstå hvordan naturbetingede og samfunnsmessige forutsetninger og forestillinger har formet dagens samfunn. Det opplyses om at denne fasen egner seg godt som en medvirkningsrettet aktivitet. Neste fase er en fortolkende fase, og her opplyses det om at det bør delta personer med ulik kunnskap og ståsted, slik at meningsutvekslingene får en mest mulig "intersubjektiv karakter" (Reinar & Westerlind 2009 s.10). Den tredje fasen skal belyse verdier og muligheter. Analyseområdets kunnskaps-, opplevelses- og bruksmessige egenskaper vurderes. Også i denne delen av

analysen er medvirkning viktig, og det poengteres at berørte parter bør få anledning til å legge frem og diskutere sine syn og prioriteringer.

Metoden foreslår en representativ sammensatt arbeidsgruppe som del av medvirkningsprosessen. Det sies at medlemmene i arbeidsgruppen bør velges ut på bakgrunn av kunnskapsbehov og lokalsamfunnets sammensetting og interesser, og fungere som et diskusjonsforum.

Analysen vektlegger også *lesbarhet*. Da analysen ser på områdets historiske betydning visualiseres funnene gjennom en tema/tid/sted- matrise, blant annet ved å tydeliggjøre endringer gjennom tid i bilder. Metoden trekker frem fordelene ved å bruke flere ulike flyhøyder og perspektiver for å lette betrakterens lesing, tolkning og vurdering av området som analyseres. Å gjøre en analyse og verdivurdering *lesbar* for folk flest, som for eksempel en slik tema/tid/sted- matrise er viktig for å involvere flest mulig.

Sosiokulturell stedsanalyse

Mitt utgangspunkt for sosiokulturell stedsanalyse er beskrivelsen av denne i veilederen "*sosiokulturelle stedsanalyser – Veileder*" utarbeidet av Norsk institutt for by- og regionforsknings (NIBR) i 2007. Den sosiokulturelle stedsanalysen søker forståelse av et sted gjennom menneskene som bruker stedet. En forutsetning for analysen er at stedet forstås som et resultat av sosiale og kulturelle konstruksjoner. Dette er i tråd med humanistiske geografers forståelse av sted gjennom subjektiv opplevelse, og videre et steds identitet gjennom sosial praksis og stedsmyter som belyst i kap. 3.

Analysen skiller seg altså fra tradisjonelle stedsanalyser som først og fremst avdekker fysisk-estetiske forhold ved et sted gjennom registreringer av landskap, bebyggelse og andre fysiske elementer (Ruud et al. 2007). I motsetning til tradisjonelle analyser søkes forståelse av stedet gjennom ulike aktørers bruk og opplevelse, interesse og motiver, for slik å kunne danne et grunnlag for beslutninger om hva et sted bør være, og i hvilken retning et sted bør utvikles mot. Gjennom begrepene stedsbruk (praksis), stedsbilder (forestillinger og representasjoner) og stedsinteresser (maktrelasjoner) forsøker den sosiokulturelle stedsanalysen å fange opp essensen av det aktuelle stedet. Aktørperspektivet står helt sentralt i analysen.

Innledningsvis i veilederen sies det at "*hvordan vi opplever et sted og hvilken mening vi tillegger et sted avgjøres av hvem vi er, hvor vi kommer fra og hvem vi møter*" (Ruud et al.

2007 s.5). Den subjektive opplevelsen av sted vektlegges, og veilederen poengterer at med oss menes alle typer aktører. Man etterstreber et mangfold av aktører, fra de mer lavmeldte stømmene i samfunnet til de som snakker høyest og har mer innflytelse. Som aktuelle aktører nevnes myndigheter, næringsliv, sivilsamfunn og media. Disse aktørene kan videre deles inn i forhold til hvilken tilhørighet og forankring de har til det aktuelle stedet. Som eksterne aktører kan innleide konsulenter eller næringsdrivende i handelsdrevne kjeder nevnes. De omtales i veilederen som *objektive* aktører; de som opplever stedet utenfra, til motsetning fra en *subjektiv* aktør som opplever stedet innenfra og som har lokal tilhørighet til stedet, eksempelvis fastboende. Veilederen peker på hvordan forholdet mellom subjektive og objektive aktører vil variere avhengig av stedets størrelse. Hvilken stedsutvikling analysen foreslår som "riktig", vil avhenge av de likheter og ulikheter i stedsbruk, stedsinteresser og stedsbilder som eksisterer, men det sies ingenting om vektleggingen mellom subjektive og objektive aktører når det vurderes hvilken stedsutvikling som er best.

For den praktiske gjennomføringen av analysen nevner veilederen ulike metoder som kan være hensiktsmessige, men påpeker også at metodevalg vil være avhengig av problemstillingene, informantenes posisjoner og stedets størrelse. Metoder som nevnes er intervju, spørreskjema, arbeidsbok eller ulike typer workshops, dokumentasjon gjennom registrering kartbruk og fotografering, observasjon og lignende. Felles for disse er at alle er verktøy som egner seg til å få fram erfaringsbasert kunnskap.

Veilederen viser til at fremgangsmåten for analysen kan være sosialt mobiliserende, da den har fokus på å synliggjøre og bevisstgjøre folks forhold til sted. Videre peker veilederen på forskjellen mellom medvirkning gjennom sosiokulturell stedsanalyse og tradisjonell medvirkning, hvor tradisjonell medvirkning sikres gjennom regelverket i Plan- og bygningsloven (PBL), og som følger av dette gjerne kommer sent inn i planleggingsprosessen. Jeg tar forbehold om at veilederen er skrevet før ny PBL, men påpeker allikevel at medvirkning sikres på en helt annen måte gjennom sosiokulturell stedsanalyse; medvirkning er en forutsetning for at analysen kan gjennomføres.

Det pekes på at sivilsamfunnet er en viktig målgruppe for analysen, ved at man ved deltakelse kan nyttiggjøre seg av analysen for å fremme sine interesser. Et slikt utgangspunkt for å analysere et sted går rett i kjernen av hva et sted opplevd som "sense of place" representerer.

Landskapsressursanalyse

Mitt utgangspunkt for kunnskap om landskapsressursanalyse er hentet fra et kapittel i boken "*Landskapsøkonomi*" av Per Ingvar Haukeland (2010). Landskapsressursanalysen er en metode som er utarbeidet av Aurland Naturverkstad, representert av Morten Clemetsen og Kristian Bjørnstad sammen med Solveig Svardal fra Telemarksforskning og Universitetet for Miljø og Biovitenskap (UMB) representert ved Erling Krogh. Metoden presenteres her som en videreutvikling av eksisterende landskapsanalyse, ved at den kobles sammen med en analyse for å undersøke folks forhold til sted. Analysen beskrives som en "*..prosessretta måte å strukturere et samarbeid mellom profesjonelle planleggere, lokalsamfunn, næringsliv og politikere på, innenfor et avgrenset landskapsområde (fra grenn til region)*" (Clemetsen & Krogh 2010 s.56). I beskrivelsen av analysen vises det til nye perspektiver på landskap i planlegging, utvikling og forvaltning som bakgrunn for behov av videreutvikling av eksisterende metoder. Blant annet vises det til Landskapskonvensjonens definisjon av landskap, og hvordan dette innebærer et behov for "*et demokratisk grep i forhold til hvem som har rett til å definere landskap.*" (Clemetsen & Krogh 2010 s.53). I beskrivelsen vises det derfor følgende til at alle aktører med en relasjon til landskapet skal kunne være med å beskrive et landskaps innhold og betydning. Om medvirkning sies det at dette innebærer at relevante aktører kommer til orde, men også at medvirkning skaper en *forventning* fra befolkningen om å kunne være deltakende og påvirkende for de planleggingsprosessene de inviteres med på. Et grunnprinsipp med landskapsressursanalysen er å imøtekomme forventningene om medvirkning. I metodebeskrivelsen er gradering av medvirkning vist i en tabell, og i samsvar med dette vises det til at Landskapskonvensjonen oppfordrer til de mest aktive deltakelsesformene (som i tabellen lyder *funksjonell deltakelse, interaktiv deltagelse og egenmobilisering*) (Clemetsen & Krogh 2010 s.56).

Landskapsressursanalysen består av en landskapsanalysedel og en stadkjensledel. Da landskapsanalysen bygger på samme fremgangsmåte som den som er gjennomgått tidligere vises det til denne for nærmere beskrivelse. Jeg vektlegger her en redegjørelse av *stadkjensledelen* av landskapsressursanalysen. Jeg vil se på hva en stadkjensleanalyse er, og hvordan denne i sammenheng med landskapsanalysedelen utgjør en landskapsressursanalyse.

Utgangspunktet for redegjørelsen av stadkjensleanalysen er presentasjonen av denne gitt i rapporten "Det landskapsøkonomiske perspektivet" utgitt av Telemarksforskning. Et notat utarbeidet av Morten Clemetsen ved Aurland Naturverkstad er brukt som støttelitteratur.

"Stadkjensleanalyse"

Utviklingen av stadkjensleanalysen er inspirert av et engelsk metodeopplegg med utgangspunkt i "sense of place"- undersøkelser utarbeidet av Forest of Bowland ANOB (Et av 40 landskapsvernområder i England). Forest of Bowland er gode på medvirking og mobiliseringsprosesser når det gjelder tilhørighet, identitet og særpreg (Reinskås 2010). Det er Aurland Naturverkstad i samarbeid med Universitetet for Miljø- og Biovitenskap (UMB) som har stått for videreutviklingen av metoden og stadkjensle- begrepet, som er fritt oversatt fra det engelske konseptet "sense of place". Stadkjensle- begrepet defineres blant annet som "summen av opplevelse av landskap, natur, kulturarv, folk, lyder, smaker, minner og mye mer som former forholdet vårt til et sted." (Clemetsen 2009 s.9) Formålet med stadkjensledelen av landskapsressursanalysen er å "*..kartlegge aktuelle brukergruppers opplevelser og oppfatninger av det landskapet de lever i..*" (Clemetsen & Krogh 2010 s. 58). Denne kartleggingen skal sammenflettes med landskapsanalysen. Som tidligere nevnt legges grunnlaget for verdivurderingen av landskapet i en landskapsanalyse på *inndeling av enhetlige områder med en fastsatt landskapskarakter*. Et av målene med stadkjensledelen er å skape en forståelse for "folk flest" til den kategoriseringen av landskapet som fremkommer i landskapsanalysen. Egne opplevelser, oppfatninger og erfaringer skal kunne forbindes og kobles opp mot landskapsanalysen. Brukernes "*verdsetting av og tilknytning til områder med spesifikk landskapskarakter*" kartlegges. Altså verdien av tilknytning til ulike delområder. Tilhørighet og opplevelse av landskap og sted blir altså gjennom stadkjensledelen en vesentlig del i verdivurderingen av de enkelte delområdene.

For å kartlegge stadkjensle vises det til hvordan landskapet brukes av den enkelte. Beskrivelsen av hvordan stadkjensle bør kartlegges tar utgangspunkt i Kroghs *landskaping*: Stadkjensle kan best forstås og kartlegges ved at dette gjøres så nært som mulig opptil det landskapet som folk bruker, gjerne gjennom aktivitet. I stedet for at folk stilles spørsmål om *hva de gjør i sitt landskap*, kan dette observeres på stedet. Hvilket utgangspunkt hver enkelt av oss vil ha betydning for hvordan vi opplever og forholder oss til ulike landskap. En bonde vil kanskje ha en annen oppfatning og forhold til opplevelsesverdien av ei slåttmark enn hva naboen som livnærer seg gjennom aksjehandel vil ha. De har ulike kulturelle ståsteder som kan gi vidt forskjellige opplevelse av og tilhørighet til landskap på. Det vises til at gjennom stadkjensleanalysen kan slike ulike kulturelle ståsteder identifiseres.

Stadkjensle i praksis

For å gripe fatt i folks forhold til landskapet er det ulike metodiske verktøy som gjør seg gjeldende. Samtaler i form av kvalitative dybdeintervjuer, gjerne med nøye utvalgte nøkkelinformanter oppgis å være et egnet verktøy. Nøkkelinformanter kan gi et bilde av hvordan ulike grupper av befolkningen forholder seg til og bruker landskapet. Det vises til at utgangspunktet for stadkjensleundersøkelser ofte er et gitt oppdrag med formulerte målsettinger og problemstillinger. Ved å legge til rette for samtaler åpnes det for at brukerne av landskapet kan bringe på bane andre tema og problemstillinger som de anser som vel så viktige. I enkelte tilfeller kan dybdeintervjuer være tidkrevende, og i så tilfelle kan gruppesamtaler og arbeidsmøter være mer velegnet. Ofte eksisterer det ulike registreringer eller kartlegginger fra tidligere som kan gi en forståelse av hvordan stedet og landskapet brukes. Ved et kort litteraturstudie av skriftlige kilder kan kunnskap også innhentes. Det viktigste med stadkjensleundersøkelsen er at søkelyset blir satt på hva folk selv opplever som viktige mål og utfordringer knyttet til sine omgivelser. I forhold til skala og gjennomføring opplyses det at stadkjensleanalyse vil være best egnet for områder hvor folk tydelig klarer å uttrykke sitt forhold til stedet. Jo større området er, jo vanskeligere vil det være for folk å utdype sitt forhold til området. Ved prosjekter i stor skala vil det derfor være hensiktsmessig å dele området inn i mindre steder som folk har et tydeligere og mer erfart forhold til.

Ved å kombinere landskapsanalyse med en undersøkelse av stadkjensle er formålet å sikre et så allsidig kunnskapsgrunnlag som mulig for fremtidige prosjekter knyttet til landskapet. Samtidig bidrar stadkjensleanalysen til å sikre medvirkning.

Landskapsressursanalysen anses som å være et godt prosessrettet verktøy for *bærekraftig stedsutvikling*, hvor landskapet er en ressurs for verdiskaping. Et resultat av analysen er at man, sammen med lokalsamfunnet, avdekker hvilke utviklingsmuligheter som eksisterer, og hvilket verdigrunnlag man kan utvikle stedet videre på. Andre bruksområder for landskapsressursanalysen er ved utarbeidelse av kommuneplaner, lokale – og regionale landskapsparker.

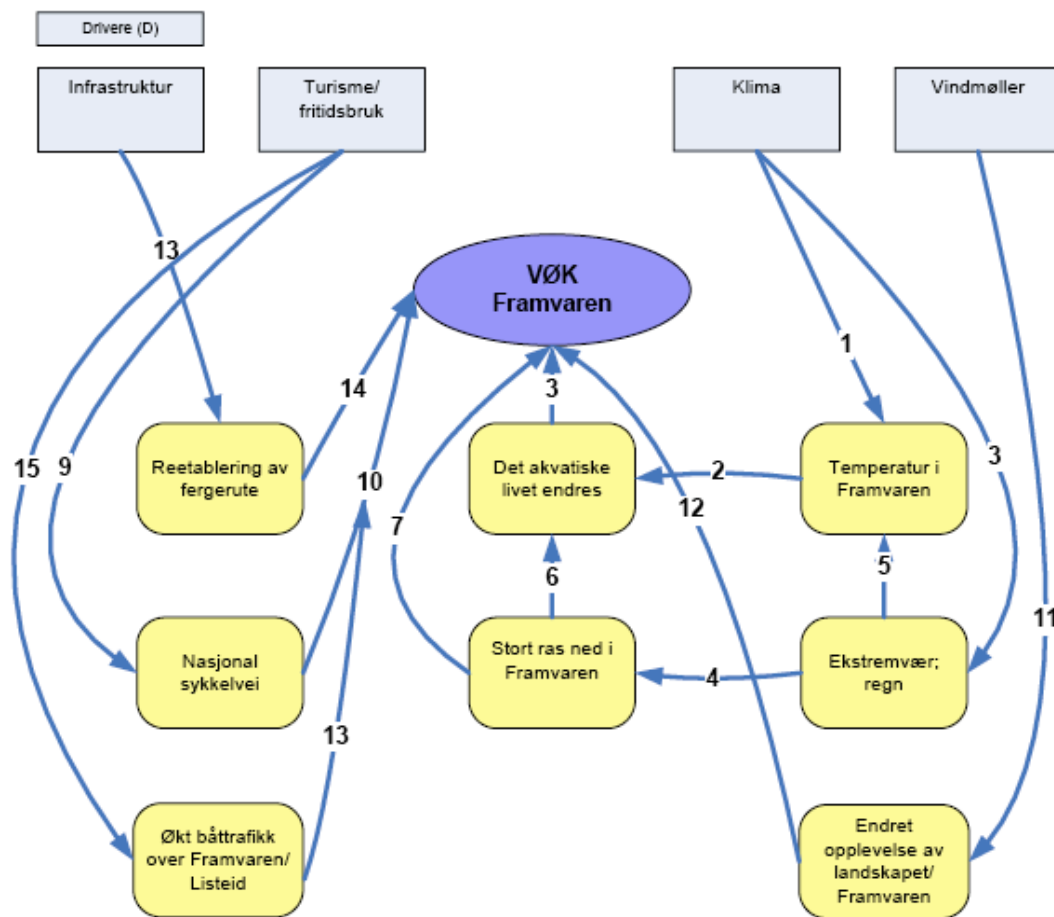
AEAM, videreutviklet av NINA

Gjennom NIKU-rapporten "Landskap, kulturminner og lokal medvirkning - Evaluering og utprøving av metoder for landskapskarakterisering med vekt på landskapets historiske

dimensjon” stiftet jeg bekjentskap til metoden, eller arbeidsformen **AEAM** – Adaptive Environmental Assessment and Management.

AEAM, som videreutviklet av NINA (Institutt for Naturforskning) blir i dag brukt til scenarioutvikling og konfliktbehandling gjennom dialog (Larsen et al. 2011). NIKU-rapporten, som ser nærmere på hvordan lokal medvirkning og lokale verdier kan fasiliteres og integreres i en landskapskarakteriseringprosess, har benyttet seg av metoden i en casestudie av Lista. Et viktig forskningsspørsmål ved casestudiet på Lista var å undersøke om AEAM- metoden oppfordret til økt dialog og innflytelse for lokale aktører, sett i relasjon til Landskapskonvensjonens oppfordring til dette (Larsen et al. 2011). Jeg vil her kort redegjøre for hva metoden går ut på, og hvordan den ble anvendt i praksis under casestudiet i Lista.

Metoden er en trinn – for trinn prosess med utgangspunkt i gruppearbeider og plenumspresentasjoner. Metoden går over fire trinn. Første trinn går ut på å identifisere VØK'er. En VØK er identifisert som *”en ressurs eller egenskap som er viktig for mennesker lokalt, har nasjonal eller internasjonal verdi eller er viktige for vurderinger av fremtidsbildet (tiltaket i konsekvensutredninger) og for avbøtende tiltak dersom nåværende status endres”* (Larsen et al. 2011 s. 36). Slik metoden er anvendt i Lista er fokustemaene landskap og kulturelementer. VØKene som her ble presentert var da egenskaper og ressurser i landskapet; landskap som ble ansett som verdifulle. Neste trinn innebærer en kartlegging av ulike *drivere* – Drivkrefter som kan påvirke eller ha innvirkning på de ulike VØKene som ble kartlagt. For Lista betyr dette ulike drivere som kan ha virkning for landskap og kulturelementer, så som endring i arealbruk og utnyttelse av naturressurser. Tredje trinn i prosessen er å se VØKene og driverne i en mer helhetlig sammenheng i en årsak - virkningskart. Dette gjøres blant annet for å øke forståelsen og kunnskapen. I tilfellet Lista ble målet med årsak-virkningskartet å øke forståelsen hos lokalbefolkningen, lokale myndigheter og politikere om verdien av å ta vare på kultur- og naturverdier i landskapet lokalt.

Figur 5: Eksempel på årsak-virkning kart fra AEAM- metoden (Larsen et al. 2011 s. 43) Øverst har arbeidsgruppen ansvarlig for årsak-virkningskartet satt VØK (I dette tilfellet "Framvaren" som er et landskap på Lista) og drivere inn i en mer helhetlig sammenheng. Hensikten er at det skal være lettere å forstå sammenhenger og å øke forståelsen av disse. I figuren over synliggjøres "drivere", og videre hvordan disse kan virke på kultur – og naturverdier i Listalandskapet (som var utgangspunktet for årsak-virkningskartet over)

Fjerde trinnet i metoden går ut på å utvikle mulige fremtidige scenarier basert på årsak-virkningskartet, som vist et eksempel av i figur 4.

Det som er interessant med metoden, og som også konkluderes med i casestudiet på Lista, er at den har betydelig potensial til å fremme lokal medvirkning og å øke forståelsen og dialogen mellom ulike grupper. Selve prosessen, metodens fire trinn, fungerer som møteplass for inviterte deltakere. Slik sikres medvirkning fra start til slutt. Metoden, slik den ble gjennomført på Lista, ble gjort i form av dialogseminar og gruppearbeid.

6 KONKLUSJON

Følgende avsnitt er en oppsummerende konklusjon over oppgavens viktigste funn og poenger. Grunnlaget for å svare på problemstillingen har vært å se på hva som er viktige aspekter ved relasjonen mellom mennesket og omgivelsene, hvordan dette kommer til uttrykk, og hvordan dette tas hensyn til ved aktuell utrednings- og analysemetodikk.

Jeg stilte blant annet et innledende spørsmål i forkant av problemstillingen, om en endring av omgivelsene kan rukke med identitet og tilhørighet. Som vist til i litteraturstudie har vi sett at viktige aspekter ved menneskets forhold til omgivelsene først og fremst er omgivelsenes betydning for identitet og tilhørighet. Mennesket er med på å forme steder, og steder former mennesker. Det kvalitative studiet utført i Vesterålen viser også at tilhørighet til det fysiske landskapet er sterkt; det fysiske landskapet som omgir oss, fjellene, skogen og havet er like sterke identitetsgivere som det menneskepåvirkede landskapet, som stedet. Relph viser til begrepet "placelessness" for å forklare en tilstand der steder har redusert sin egenidentitet; steder ser like ut. Relph viser til at en slik tilstand kan medføre tap av tilhørighet, da det som en gang knyttet oss til stedet, omgivelsene, ikke lengre er annerledes enn det man finner andre steder. Norberg-Schulz, som kan sies å ha en annen innfallsvinkel til stedet enn Relph (med tanke på hans "genius loci", at steder har en iboende sjel), snakker også om et slikt stedstap, og at konsekvensene av dette vil være en svekkelse av menneskets identitetsdannelse og tilstedeværelse. Svaret på det innledende spørsmålet konkluderes derfor med at ja, en endring av omgivelsene kan rukke med identitet og tilhørighet. Med dette poengteres viktigheten ved at menneskets forhold til omgivelsene tas hensyn til i utrednings- og analysemetodikk.

Jeg har tidligere i oppgaven konkludert med at medvirkning er en viktig forutsetning for at menneskets forhold til omgivelsene skal kunne gis betydning ved analyse- og utredningsmetodikk. Stedet opplevd som "sense of place", stedstilhørighet, tilhørighet til omgivelsene gjennom handling, og opplevelse av omgivelsene gjennom flere sanser er aspekter ved menneskets relasjon til omgivelsene som ikke kan registreres og vurderes av fagfolk alene. For at dette skal fanges opp kreves det deltakelse av det aktuelle områdets lokalbefolkning gjennom en aktiv form for medvirkning. At mennesket har en vesentlig rolle i Landskapskonvensjonens definisjon av landskap, forsterker også rollen enkeltmennesket bør ha i utredninger knyttet til omgivelsene.

Så hvordan blir menneskets forhold til omgivelsene vurdert ved utredning av store ressursutvinningsprosjekter? Vi har sett at de ulike analyse- og utredningsmetodene som er

gjennomgått i kapittel 5 alle har til felles at at det uttrykkes i beskrivelsene av disse at medvirkning er ønskelig. Dette legges det opp til på ulike måter.

Det er enkelte aspekter ved de ulike analysemetodene som er gjennomgått som jeg ønsker å trekke frem. Det som skiller konsekvensanalysen fra steds- og landskapsanalyser er ikke bare at det i tillegg til verdivurdering analyseres et tiltaks omfang og konsekvens. Det som er utfordrende er at konsekvensanalysen totalt sett sammenstiller ikke-prissatte konsekvenser opp mot prissatte konsekvenser. Utfordringen er hvordan verdivurdering av omgivelsenes betydning for identitet og tilhørighet skal "få sin plass" i en særdeles omfattende og intrikat analyse. Man fordrer å gi subjektive kvaliteter en verdi, slik at dette kan sammenstilles med andre kategorier som omhandler objektive vurderinger. I hvilken grad folk flest kan medvirke både i registrerings – og verdivurderingsfasen virker å være opptil den ansvarlige for gjennomføringen av analysen. Det opplyses for konsekvensanalysen at man kan oppsøke allerede eksisterende kunnskapsgrunnlag som tidligere gjennomførte steds- eller landskapsanalyser. I de tilfeller der dette gjøres, kan slik menneskets relasjon til omgivelsene gis betydning, hvis dette har blitt vektlagt i de aktuelle landskaps- eller stedsanalysene som innhentes som kunnskapsgrunnlag.

I beskrivelsen av landskapsanalysen vises det gjennomgående til medvirkning, og hvordan dette kan sikres for de ulike stadiene i analysen. Det vises til verktøy som spørreundersøkelser, intervju og observasjon blant annet for å kartlegge hvordan folk bruker landskapet, jf. Kroghs "landskaping". Det vises også til at medvirkning kan være både ressurs- og tidkrevende. Det er i realiteten mulig å gjennomføre registrering av landskapet uten særlig grad av medvirkning, men dette kan gi negativt utslag i det landskapsanalysen referer til som "gyldighetstest". Denne "gyldighetstesten" ser jeg på som et positivt redskap for å sikre at det bildet av landskapet som tegnes faller så nært som mulig de lokale innbyggernes oppfatning av samme landskap. En inndeling av landskapet i ulike delområder og fastsetting av landskapskarakter virker for meg som et fornuftig redskap for å sikre lesbarhet og forståelse for "folk flest". Det vil også kunne gjøre det lettere for hver enkelt å lufte synspunkter og meninger om landskap eller steder i landskapet som man har et spesielt forhold til, for eksempel tilhørighet. Hvorvidt dette blir vektlagt i verdivurderingen som gjøres avhenger av flere faktorer, men slik jeg ser det er det viktig at de som er med å registrere landskapet, er med på den videre verdivurderingen som gjøres. Når det aktuelle landskapet skal verdivurderes viser landskapsanalysen til kriterier som jeg anser som svært relevante for å sikre subjektiv forståelse av landskapet. Det belyses at stedstilhørighet og

identitet er kriterier som skal vurderes, og slik jeg oppfatter det kan dette vanskelig verdivurderes uten kjennskap til lokale innbyggers relasjon til landskapet og stedet.

Det å forstå et sted ut i fra den historiske utviklingen slik DIVE- analysen gjør kan bidra til å tydeliggjøre et steds identitet, og videre hvilken retning det vil være naturlig for et sted å utvikle seg mot. Å tydeliggjøre et steds identitet kan tenkes å være et virkemiddel for å mobilisere lokalbefolkningen, i den forstand at det blir satt fokus på hva et sted er og hvordan man ønsker at stedet skal utvikle seg. Videre er det fokus på å sikre en god lesbarhet gjennom å belyse historiske betydninger gjennom bilder knyttet til tidsdimensjonen. Det er også interessant hvordan DIVE - analysen legger til rette for medvirkning ved å anbefale at en representativ sammensatt arbeidsgruppe kan fungere som diskusjonsforum. Å etterstrebe en representativ gruppe vil være krevende, men samtidig et viktig grep for å sikre medvirkning fra ulike lag i befolkningen.

Sosiokulturell stedsanalyse bygger direkte på relasjonen mellom mennesket og omgivelsene. Det er den subjektive forståelsen av stedet som skal kartlegges og beskrives, og analysen understreker viktigheten av å sikre medvirkning fra flest mulig.

Landskapsressursanalysen skiller seg, slik jeg ser det, fra de resterende analysemetodene ved at den vektlegger en forståelse av omgivelsene gjennom både "locate" og "sense of place". Dette er det Giddens refererer til som "locale", en måte å forstå stedet på som bygger bro mellom en objektiv og subjektiv forståelse. Gjennom landskapsanalysen sikres landskapet forstått som "locate" (objektivt), og stadkjensleanalysen sikrer kunnskap om og forståelse av omgivelsene gjennom de lokale innbyggerne (sense of place). Kunnskapen som er innhentet fra hhv landskapsanalysen og stadkjensleanalysen sammenflettes.

Det de ulike analysemetodene har til felles er ordlyden *bør* eller *kan* (når det kommer til hvilke utredningstemaer som *bør* eller *kan* gjennomføres, eller i hvilken grad aktiv medvirkning *bør* sikres). Slik sett blir mye overlatt til den som er ansvarlig for analysen. Hadde beskrivelsen omtalt dette på en annen måte, som for eksempel skal (aktiv medvirkning skal sikres) kunne relasjonen mellom mennesket og omgivelsene spilt en større rolle i de utredningene som gjøres. Landskapsressursanalysen og den sosiokulturelle stedsanalysen skiller seg her ut ved at en forutsetning for at analysen skal kunne gjennomføres er nettopp medvirkning.

Grad av medvirkning, vektlegging av utredningstemaer og lesbarhet er viktige forutsetninger for at menneskets forhold til omgivelsene tas hensyn til i utredninger, og dette er det også klare forskjeller på for de ulike metodene. Hvordan menneskets forhold til omgivelsene blir

vurdert i ulike analyse- og utredningsmetodikk vil, med bakgrunn i oppgavens funn, avhenge av at de som er ansvarlige for analysen vektlegger en aktiv form for medvirkning, og velger å vektlegge aspekter som tilhørighet og identitet i de utredningene som gjøres. Valg av analysemetode vil også være avgjørende. I og med at det også i enkelte analyser påpekes at medvirkning er tidvis tids – og ressurskrevende, vil det være avgjørende at dette er et område som prioriteres tidlig.

Som gjennomgangen av kunnskapsinnhenting viser, er menneskets forhold til omgivelsene ikke vurdert i dette som skal være en innledende fase av en konsekvensutredning. I hvilken grad dette bør gjøres i en kunnskapsinnhenting er noe uklart, men slik jeg ser det vil det være fordelmessig at kvalitativ kunnskap om menneskets forhold til omgivelsene innhentes så tidlig som mulig.

Oppsummert vil jeg si at det eksisterer analysemetoder som legger til rette for at menneskets forhold til omgivelsene blir vektlagt i utredning av store ressursutvinningsprosjekter, og som gjennomgangen av de ulike analysene viser, gjøres dette på ulike måter. Ulike verktøy som benyttes i de analysene som er gjennomgått er mer spesifikt blant annet stadkjensleundersøkelser, kvalitative intervjuer, gruppesamtaler og observasjoner. Ved store ressursutvinningsprosjekter vil det være viktig å velge "den rette" analysemetoden, med tanke på hvilke konsekvenser ressursutvinningsprosjekter kan ha for menneskets forhold til omgivelsene.

ETTERORD

I etterpåklokskapens lys ønsker jeg å belyse enkelte deler av oppgavens innhold. Slik den foreligger nå føler jeg at jeg "halvveis" gjennomfører et kvalitativt studie, samtidig som jeg "halvveis" gjør en tekstanalyse av beskrivelsen av ulike analyse- og utredningsmetoder. Det kan tenkes at dette er tanker man gjør seg etter hvert som man setter seg mer inn i materien man jobber med, og slik blir mer reflektert og kritisk.

Mitt ønske har fra starten av vært å belyse viktigheten av at lokalsamfunn, samt hver og én av oss, gis muligheten til å være med å bestemme over våre omgivelser. For hvem "eier" landskapet? Hvem har "råderett" til å avgjøre hvordan min tilknytning til hjemlplassen, mine vante omgivelser, mitt kjente og kjære landskap settes på spill? Drivkraften min har uten tvil vært min tilknytning til Vesterålen (Besterålen, som regionen har fått som tilnavn fra lokale innbyggere den siste tiden). Derfor ønsket jeg å knytte problemstillingen til Vesterålen.

Jeg gjorde meg tanker omkring hvorvidt det kanskje hadde vært bedre å ta utgangspunkt i utvinningsprosjekt som i det minste var vedtatt at skulle gjennomføres, istedenfor slik tilfellet er for petroleumsvirksomhet utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja. Allikevel valgte jeg å ta utgangspunkt i dette, da jeg kom frem til at det har alle de samme problemstillingene som et allerede vedtatt prosjekt har. Dette har jeg forsøkt å ta tak i, selv om det ikke foreligger en ferdig utredning.

Kanskje har jeg klart, ved å først få folk til å fortelle om sin relasjon til omgivelsene, for deretter å stille spørsmål om deres holdninger til oljeutvinning, å bidra til refleksjon og undring over hva omgivelsene betyr for hver enkelt?

Etterpåklok eller ei, prosessen frem til endelig resultat har vært lærerik, og det er kanskje i siste minutt av en masteroppgave at man ikke vil gi seg. Man vil mer, vite mer og skrive mer.

KILDER

- Amdam, J. & Veggeland, N. (1998). *Teorier om samfunnsplanlegging: kommunalt, regionalt, nasjonalt, internasjonalt*: Universitetsforlaget Oslo.
- Arnstein, S. (1969). A Ladder of Citizen Participation. 35 (4): 216-224. Available at: http://lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation_en.pdf (accessed: 29.11.13).
- Berg, N. G. & Dale, B. (2004). Sted - begreper og teorier. In Berg, N. G., Dale, B., Lysgård, H. K. & Løfgren, A. (eds) *Mennesker, steder og regionale endringer*, pp. 39-59. Trondheim: Tapir akademiske forlag.
- Berge, G., Fyrhi, A. & Steen Jacobsen, J. K. (2000). Dagliglivets landskapsopplevelser - teorier, begreper og metoder *TØI-rapport*. Oslo: TØI. 53 pp.
- Bruun, M. (1996). Landskapsbildet i norsk naturforvaltning. Norges landbrukshøgskole: Institutt for landskapsplanlegging. 39 pp.
- Clemetsen, M. (2009). *Landskapsressursanalyser - verktøy for integrert stedsutvikling og forvaltning*,. kurset "Natur- og kulturbasert nyskaping". Telemark 16.- 17 juni 2009: Aurland Naturverkstad,.
- Clemetsen, M. & Krogh, E. (2010). Landskapsressursanalyse - Verktøy for mobilisering, stedsbasert læring og verdiskaping. In Haukeland, P. I. (ed.) vol. TF-notat 263 *Landskapsøkonomi*, pp. 51-76: Telemarksforskning.
- Council of Europe. (2000). *European Landscape Convention*. Firenze.
- Cresswell, T. (2009). Place. Available at: <http://www.elsevierdirect.com/brochures/hugy/SampleContent/Place.pdf>.
- Dette er saka*. (2012). Hardangeraksjonen. Available at: <http://www.hardangeraksjonen.no/index.php/89-om-saken-hoyre/243-dette-er-saka> (accessed: 24.10.2013).
- Fiskaa, H. (2005). Past and future for public participation in Norwegian physical planning. *European Planning Studies*, 13 (1): 157-174. Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/0965431042000312451>.
- Hauge, Å. L. (2007). Identitet og sted - en sammenligning av tre identitetsteorier. *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening*, 44 (8): 980- 987.
- Haukeland, P. I. (2010). Innledning. In Haukeland, P. I. (ed.) vol. TF rapport nr 263, *Landskapsøkonomi*, p. 275: Telemarksforskning.
- Holloway, L. & Hubbard, P. (2001). *People and place: the extraordinary geographies of everyday life*. 279 pp.
- Høring - Kunnskapsinnhenting av virkninger av petroleumsvirksomhet i det nordøstlige Norskehavet*, . (2013). Direktoratet for Naturforvaltning: Regjeringen.
- Hågvar, S. (2012). *Hvem eier landskapet?* aftenposten.no: Aftenposten Available at: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Hvem-eier-landskapet-7078880.html#.UWm9lrWeOSp> (accessed: 27.11.13).
- Hågvar, S. (2013). *Om stedstap og sorg ved vindkraftutbygging*. Avisinnlegg: Glåmdalen. Available at: http://redir.opoint.com/index_sft.php?key=3e8DNDj2F2eJkVrcz9iu (accessed: 27.11.13).

- Kaltenborn, B. (1999). *Landskap i endring - Bruk og forvaltning av kulturmiljø og naturressurser*. Norges forskningsråd - Områdestyret for miljø og utvikling. 51 pp.
- Kobro U., L., Vareide, K., Haukeland, P. & Jervan, B. (2013). Duett eller duell? Reiseliv og lokalsamfunnsutvikling. *TF-rapport nr 39*: Telemarksforskning.
- Krogh, E. (1995a). *Landskapets fenomenologi*. Ås: Norges landbrukshøgskole, Institutt for økonomi og samfunnsfag. 89 pp.
- Krogh, E. (1995b). hva slags metoder kan forvaltningen bruke for å ta hensyn til tolkningene og handlingene til de som bruker et landskap? Prøveforelesning for dr.scientsgraden. In *Landskapets fenomenologi*. Ås.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2012). *Det kvalitative forskningsintervju*: Gyldendal akademisk.
- Larsen, K., Grahn, W., Risan, T. & C., B. (2011). *Landskap, kulturminner og lokal medvirkning - Evaluering og utprøving av metoder for landskapskarakterisering med vekt på landskapets historiske dimensjon*. NIKU- rapport 47. 55 pp.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Publications of the Joint center for urban studies of the Massachusetts institute of technology and Harvard university.: Cambridge [Mass.] : M.I.T. Press & Harvard Univ. Press, .
- Lysvold, S. & Budalen, A. (2013). *Forsker vil ha følelser inn i oljedebatten*: NRK. Available at: <http://www.nrk.no/nordland/vil-ha-folelser-inn-i-oljedebatten-1.11253416> (accessed: 21.10.2013).
- Malt, U. (2009). *Kvalitativ*: Store medisinske leksikon. Available at: <http://sml.snl.no/kvalitativ> (accessed: 27.11.2013).
- Maslow, A. (1943). A theory of human motivation. In vol. 50 *Psychological review*, pp. 370-396.
- McLeod, S. A. (2008). Social Identity Theory - Simply Psychology. Available at: <http://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html>.
- Norberg- Schulz, C. (1967). *Genius Loci - towards a phenomenology of architecture*. Oslo.
- Norberg- Schulz, C. (1978). *Mellom himmel og jord - en bok om steder og hus*. Trondheim: Universitetsforlaget. 127 pp.
- Norberg-Schulz, C. (1992). *Mellom himmel og jord: en bok om steder og hus*. Ny rev. utgave ed. Oslo: Pax. 138 pp.
- Norgebilder.no. (2013). *karttjeneste levert av Skog og landskap, Statens vegvesen og Statens kartverk*, . Available at: <http://www.norgebilder.no/> (accessed: 27.11.13).
- NOU 1995:5. *Norsk sør-politikk for en verden i endring*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Statens trykning. 381 pp.
- NOU 2005: 5. *Enkle signaler i en kompleks verden*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning. 105 pp.
- NOU 2009:16. *Globale miljøutfordringer – norsk politikk*. Departementenes servicesenter & Informasjonsforvaltning. 172 pp.
- NOU 2012:9. (2012). *Energiutredningen – verdiskaping, forsyningssikkerhet og miljø*. Olje og Energidepartementet: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Olje- og energidepartementet. (2012). Kunnskapsinnhenting om virkninger av petroleumsvirksomhet i det nordøstlige Norskehavet: Olje- og energidepartementet. 132 pp.
- Om Vesterålen* (2013). Vesterålen Reiseliv. Available at: <http://www.visitvesteralen.com/om-vesteraalen2> (accessed: 17.10.13).

- PBL. (2008). *Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven)*. Available at: <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71?q=plan%20og%20byggningsloven>* (accessed: 20.11.2013).
- Puschmann, O. (2005). Nasjonalt referansesystem for landskap- Beskrivelse av Norges 45 landskapsregioner. *Nasjonalt referansesystem for landskap (RSL)*: Norsk institutt for jord- og skogkartlegging. 208 pp.
- RA & DN. (2007). Strategi for arbeid med landskap,,: Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning,.
- RA & DN. (2010). Landskapsanalyse - Fremgangsmåte for vurdering av landskapskarakter og landskapsverdi: Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren, . 48 pp.
- Regjeringen. (2000). *Europeisk landskapskonvensjon (norsk tekst)*,. Available at: http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/tema/planlegging_plan-_og_bygningsloven/landskapskonvensjonen/om-konvensjonen/europeisk-landskapskonvensjon-norsk-tekst.html?id=426184 (accessed: 20.10-2013).
- Reinar, D. & Westerlind, A. (2009). *Kulturhistorisk stedsanalyse. En veileder i bruk av DIVE*: Riksantikvaren. 79 pp.
- Reinskås, B. J. (2010). *Framvekst av medvirkning i Norsk landskapsplanlegging*. Ås: UMB, ILP.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Research in Planning and Design. London: Pion Limited.
- Rose, G. (1995). Place and Identity: a sense of place In Jess, D. M. P. (ed.) *A place in the world? Places, Cultures and Globalization*, pp. 88- 132. Oxford: The Open University.
- Ruud, M., Brattbakk, I., Røe, P. G. & Vestby, M. (2007). *Sosiokulturelle stedsanalyser - Veileder*. fylkeskommune, A.: NIBR Husbanken, . 48 pp.
- Seamon, D. & Sowers, J. (2008). Place and Placelessness; Edward Relph. In *Key Texts in Human Geography*, pp. 43-51. London.
- St. meld. nr 37 (2012-2013). *Helhetlig forvaltning av det marine miljø i Nordsjøen og Skagerrak (forvaltningsplan)*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Statens Vegvesen. (2006). Håndbok 140 -Konsekvensanalyser, .
- Strumse, E. & Aarø, L. (1999). Menneske, miljø og livskvalitet - Faglig sluttrapport for forskningsprogram om Miljøbetinget livskvalitet: Norges forskningsråd 82 pp.
- Stubberud, P. (2002). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo, Høgskolen i Oslo.
- Thagaard, T. (2002). *Systematikk og innlevelse – en innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thorén, K. H. (2008). Verdsetting av friluftsliv - empirisk uttesting av ulike verdsettingsmetodikk Ås: UMB.
- Thuen, T. (2003). *Sted og tilhørighet*. Kulturstudier, vol. 27. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Twigger-Ross, C. L. & Uzzel, D. L. (1996). Place and Identity Processes. *Journal of environmental psychology*, 16: 205-220.
- Velkommen til Vesterålen Regionråd*. (2013). Available at: <http://www.vestreg.no/sider.asp?ID=9&L=1> (accessed: 21.09.13).
- Woodyer, T. & Geoghean, H. (2012). (Re)enchancing geography? The nature of being critical and the character of critique in human geography. *Progress in Human Geography*, 37 (195-214): 355-356.

VEDLEGG

1. Intervjuguide:

Kommer til å bruke landskap/sted/område/plass om enn andre, men trenger ikke henge seg opp i hva dette innebærer. Kan svare utifra hva de føler blir rett.

Oppvarmingsspørsmål:

Alder, bosted, status, hjemsted Hvor kommer du fra?

Når du presenterer deg for fremmede; hvor sier du at du er fra?

Tilhørighet og identitet

Hvor føler du deg hjemme? Når du har vært ute å reist, når på reisen hjemover tenker du at du er hjemme?

Tror du at stedet du kommer fra har vært med å forme den du er? På hvilken måte? Utdyp

Vil du si at landskapet har vært med å forme den du er? Har du noen sterke barndomsminner knyttet til bruk av landskapet?

Er du medlem i noen lokale foreninger knyttet til landskap/stedet du kommer fra?

Relasjon i dag og bruk

Hvis jeg sier Vesterålen, hva tenker du da? Gjerne stikkordsform.

Ser du havet som en del av ditt landskap? Hvis ja/nei, hvorfor det?

Hva betyr mest for deg ved plassen du kommer fra? Hva verdsetter du høyest? (*poengter* at det kan ha alt og ingenting med landskapet å gjøre.)

Vil du generelt si at du bruke regionen Vesterålen? I så fall, til hvilket bruk?

Har du områder/steder som betyr spesielt mye for deg? Hvilke?

Bruker du ulike områder avhengig av årstider?

Hvis jeg sier naturressurser i regionen; hva tenker du da?

Sosiale forbindelser

Hvis du tenke på et landskap som er kjent for deg, føler du en form for eierskap for dette? Ønske om å ta vare på/forvalte?

Hvis du får en god venn på besøk for første gang; hva vil du vise frem?

Fremtid

Er det ting du frykter skal endre seg ved stedet du kommer fra?

Anser du noe som en trussel mot landskapet slik du kjenner det i dag?

Hvordan ser du for deg Vesterålen i framtida?

Avslutning

Hva er dine tanker rundt oljeutvinning utenfor LoVe?

2. Informasjonsskriv til respondenter

Intervjuforespørsel

Mitt navn er Pia Nic Gundersen, og jeg kontakter deg i forbindelse med min masteroppgave i landskapsarkitektur ved Universitet for Miljø- og Biovitenskap i Ås

Jeg håper du kan avse ett minutt til å lese min henvendelse til deg.

Som del av min masteroppgave skal jeg gjøre et kvalitativ studie av enkeltmenneskets verdsetting av, og tilhørighet til, sitt landskap. Casestudiet er lagt til Lofoten og Vesterålen. Jeg er selv fra Vesterålen, og ønsker med min masteroppgave å rette fokus mot forholdet mellom menneske, sted og landskap, sett i relasjon til press på naturressurser for regional utvikling.

I den forbindelse ønsker jeg å gjøre dybdeintervjuer hvor temaet er landskap. Intervjuet gjennomføres som en samtale der jeg på forhånd har satt opp en del spørsmål. Spørsmålene vil dreie seg om din relasjon til hjemplassen din og landskapet rundt. Spørsmålslista følges ikke slavisk, slik at det er rom både for å stryke spørsmål og stille nye som ikke er oppsatt på forhånd. Hensikten med valgt intervju metode er å gå i dybden av en sak, heller enn i bredden.

Jeg ønsker å intervju rundt 15 personer fra området. Resultatet fra intervjuet behandles med full anonymitet, og ingen enkeltpersoner vil kunne gjenkjennes i den ferdige oppgaven. Jeg ønsker å bruke båndopptaker under intervjuet for å lette etterarbeidet og sikre en god flyt i samtalen. Intervjuet vil ta litt i overkant av en time, og vi blir sammen enige om tid og sted.

Har du mulighet til å hjelpe meg i mitt masterarbeid ved å stille til intervju?

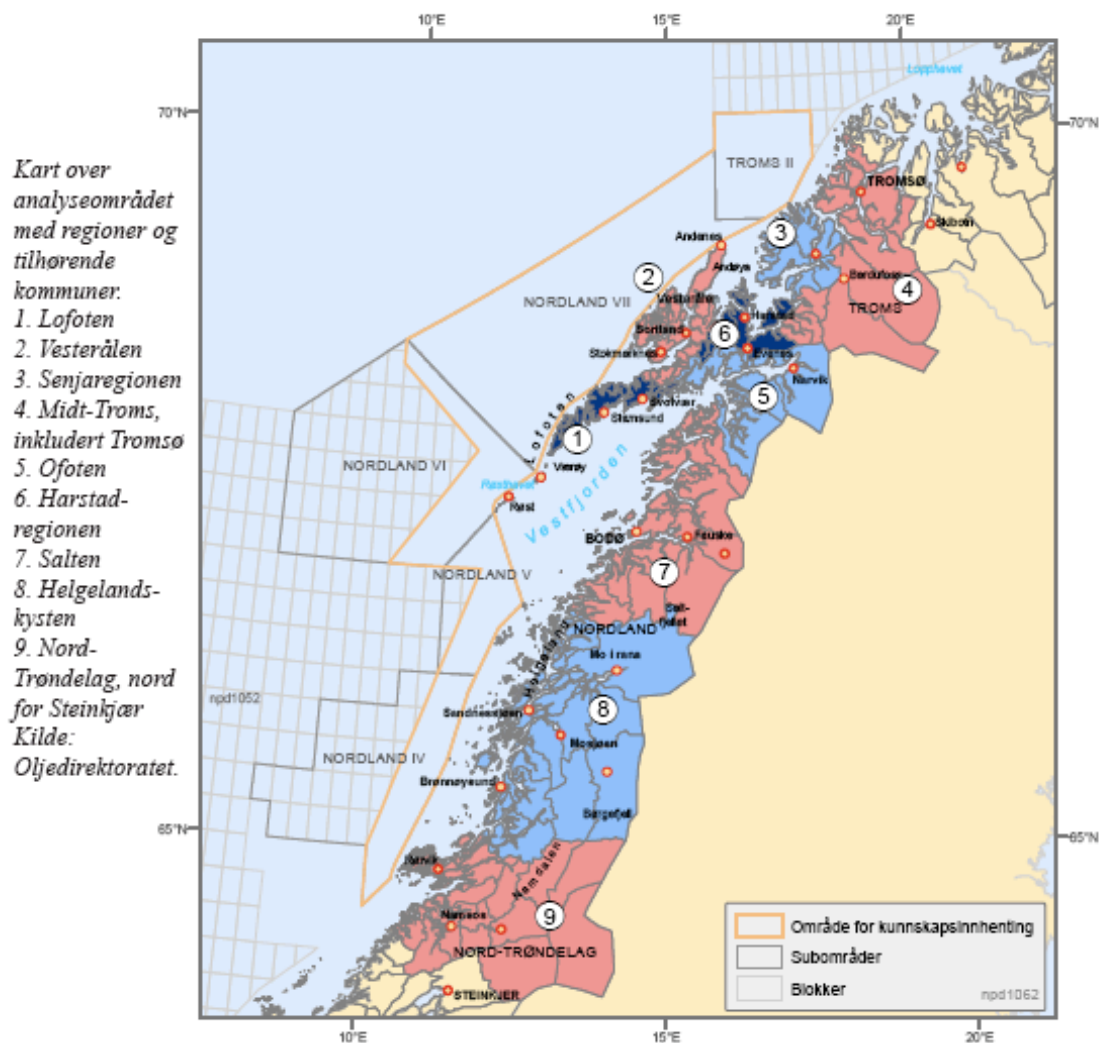
Setter pris på tilbakemelding enten via mail eller telefon.

Mvh Pia Nic Gundersen

Mail: pianicgundersen@hotmail.com,

tlf: 958 87 709

3. Analysekart utredningsområde KI

Bilde 3 hentet fra (Olje- og energidepartementet 2012)